Anton Constandse

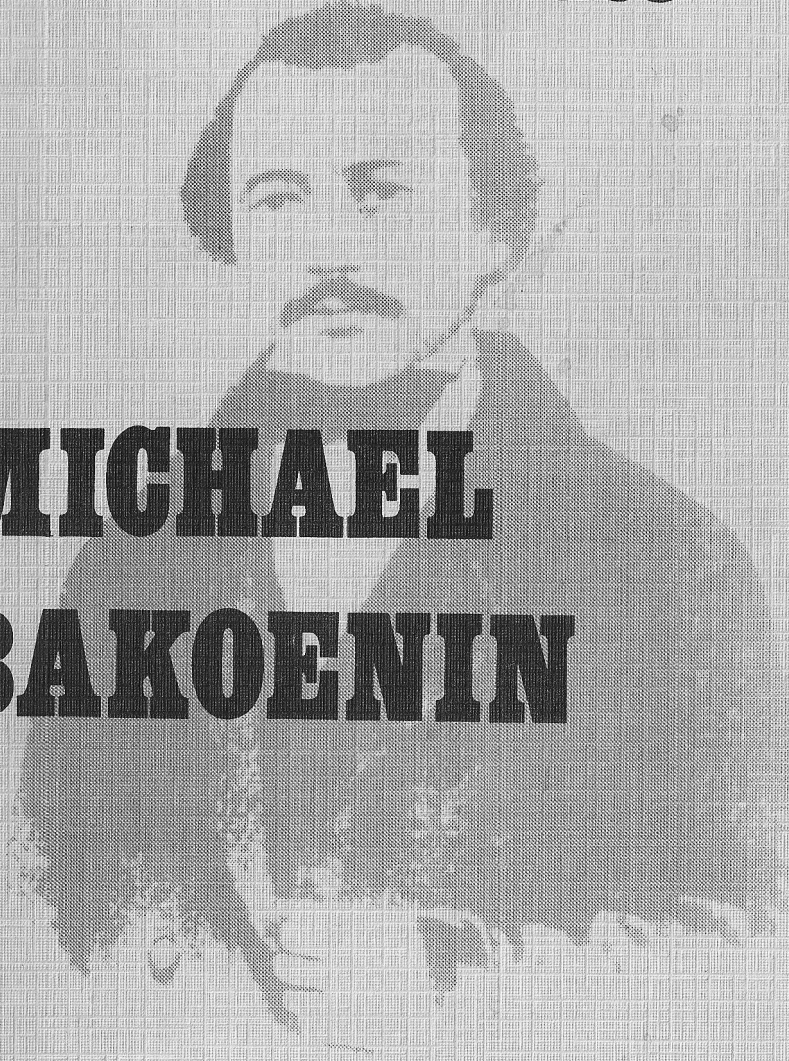

MICHAEL BAKOENIN

Pamflet

MICHAEL
BAKOENIN

Russisch rebel

EEN BIOGRAFIE

DOOR

ANTON L. CONSTANDSE

STICHTING PAMFLET
POSTBUS 1333 GRONINGEN HOLLAND
ANARCHISME TEKSTEN

0003

Eerste Druk 1948
Tweede Druk 1976

ANARCHISME TEKSTEN

Onderstaande uitgaven kunnen worden besteld door storting van de prijs (die inklusief verzendkosten is) op giro 2553850 van Stg. Pamflet, Postbus 1333 Groningen. De bestelnummers kunnen op de stortingskaart worden vermeld. Toezending binnen twee weken na ontvangst der betaling zolang de voorraad strekt; anders wordt het bedrag direkt teruggestort.

A-1 Anton Constandse *Grondslagen van het Anarchisme* 232 pag. f 15
A-2 Anton Constandse *Anarchisme van de daad* 192 pag. f 12,50
E-1 Anton Constandse *De Bonnot-groep* Sociale Roman 100 pag. f 7,50
K-1 Albert de Jong *F. Domela Nieuwenhuis* 88 pag. f 5
Q-1 Jaarabonnement De As *Anarcho-Socialisties tijdschrijft* 6 nrs. van 32-48 pag. f 10
Q-11 De As 11 *Vakbeweging in de krisis* 32 pag. f 2,50
Q-12 De As 12 *De Grote Depressie* 32 pag. f 2,50
Q-15 De As 15/16 *Fascisme als demokratie* 48 pag. f 3,50
Q-17 De As 17 *Misdaad, straf, klassejustitie* 32 pag. f 2,50
Q-19 De As 19 *Anti-Militarisme* 32 pag. f 2,50
Q-20 De As 20 *Tegen de monarchie* 32 pag. f 2,50
Q-21 De As 21/22 *Bakunin een eeuw dood* 48 pag. f 3,50
R-1 Michael Bakunin *Gesammelte Werke* 3 delen 865 pag. f 55
R-6 Peter Arschinow *History of the Machnovist Movement* 284 pag. f 15
R-8 Peter Arschinow *Het organisatoriese platform van de anarchisten* 48 pag. f 5
Y-1 Dolgoff/Bookchin *The Anarchist Collectives* 200 pag. f 14
Y-2 Gaston Leval *Collectives in the Spanish Revolution* 368 pag. f 17,50
Y-3 Joel Spring *A primer of libertarian education* 158 pag. f 14,50

Druk Cees Storm
Omslag Boudewijn Chorus

0004

„Zijn opvallende persoonlijkheid, zijn uitzonderlijk en overal krachtig optreden, - in de kringen van de Moskouse jongeren, in de gehoorzalen van de Berlijnse Universiteit, onder de communisten die Weitling en de Montagnards die Caussidière volgden - zijn redevoeringen in Praag, zijn leiderschap in Dresden, zijn ter dood veroordeling, de mishandelingen welke hij in Oostenrijk onderging, de uitlevering aan Rusland waar hij achter de verschrikkelijkste kerkermuren verkwijnde... zij hebben van Bakoenin een persoonlijkheid gemaakt, aan wien noch de tijdgenoten noch de geschiedenis achteloos kunnen voorbijgaan."

ALEXANDER HERZEN

0005

INHOUD

EERSTE HOOFDSTUK / MORGENSTEMMING

PREMOEKJINO
DE WERELD
BROER EN ZUSTERS
OPSTAND
GRENSPOST
STANKEWITSJ
VERLOREN ZOON
FICHTE EN TATJANA
REBELLIE DER JONGSTEN
BJELINSKY
WARWARA
ROEP VAN BERLIJN
VAARWEL

TWEEDE HOOFDSTUK / STORMWIND

TOERGENJEW
BOHEMIENS
SCHULDIGE LIEFDE
DE LOKKENDE ROEP
ECHO DER JEUGD
REACTIE IN DUITSLAND
GEORG HERWEGH
JOHANNA PESCANTINI
WILHELM WEITLING
VADERLANDLOOS
HET ZIEDENDE PARIJS

DERDE HOOFDSTUK / DE VRUCHTEN VALLEN

SLAVISCHE GEPEINZEN
HEIMWEE EN HOOP
VROUWEN
ONVERGETELIJK RUSLAND
POLEN ROEPT
BARRICADEN IN PARIJS
BOTSING MET MARX
OOSTENRIJK KRAAKT
CONGRES TE PRAAG
EEN RUSSISCH AGENT
OPROEP TOT DE SLAVEN
MARX: DUITS PATRIOT

VIERDE HOOFDSTUK / HET WIJKENDE LICHT

RICHARD WAGNER
DRESDEN IN VLAMMEN
HET PUIN DER ILLUSIE
IN KETENEN
UITGELEVERD
DE GREEP VAN DE TSAAR
DE ANDEREN
VERBANNING
DIMITRI ROEDIN

VIJFDE HOOFDSTUK / HERRIJZENIS

REDIVIVUS
BEKENTENIS
SIBERIE
DUITS OFFENSIEF
DE „KLOK"
MAZZINI
LAND EN VRIJHEID
TOT HET VOLK

ZESDE HOOFDSTUK / WIJDER HORIZON

POOLSE PATRIOTTEN
MISLUKT AVONTUUR
TRIOMF IN STOCKHOLM
NAAR HET ZUIDEN
FLORENTIJNS INTERMEZZO
VERZOENING MET MARX
DE BROEDERSCHAP
IDYLLE IN NAPELS
NIEUWE CATECHISMUS
AFSCHEID AAN ITALIE

ZEVENDE HOOFDSTUK / NAMIDDAG ZONDER STILTE

VREDE EN VRIJHEID
STRIJD IN DE LIGA
NAAR DE ANARCHIE
DE ALLIANTIE
SERGEI NETSJAJEW
LOCARNO
CONGRES TE BAZEL
BEZOEDELENDE SMAAD
WEDEROM: NETSJAJEW
AGITATIE IN RUSLAND

ACHTSTE HOOFDSTUK / VUUR IN DE AVOND

INTRIGES
ZEGE IN ITALIE
REDT FRANKRIJK!
PRUISEN OVERWINNEN
DE INTERNATIONALE SCHEURT
AFSCHEID DER VRIENDEN
HET BREKEND HART
EEN PARADIJS VOOR ANTONIA
SCHEMERING
NIEUW BARONATA
HET IJDELE LEVEN
EPILOOG
LITERATUUR

CHRONOLOGIE

30 Mei 1814	Geboren op Premoekjino, N.W. van Moskou, uit een adellijke familie van grondbezitters.
Dec. 1828	Naar Sint Petersburg, wordt opgeleid tot officier der artillerie.
1835	Verlaat de militaire dienst.
1835-1840	Naar Berlijn, waar hij zijn studiën voortzet.
1842	Te Dresden, ontmoet Arnold Ruge en Herwegh.
1843	Zwitserland, waar hij de communist Weitling steunt.
Febr. 1844	Na interventie van Russische gezant naar Brussel en Parijs. Ontmoet Marx.
1845-1847	Parijs. Kring van Proudhon, George Sand, Polen en Russen.
Nov. 1847	Wordt uitgewezen uit Parijs wegens anti-tsaristische rede voor Polen. Ontmoet Marx wederom in Brussel. Conflict met Duitse communisten.
Febr. 1848	Deelneming Parijse revolutie. Vandaar naar Breslau en Praag om Slavische revolutie te bevorderen. Hevig conflict met Marx over zijn „Oproep tot de Slaven". Revolutie te Praag.
Mei 1849	Leiding der revolutie in Dresden. Vriendschap met Richard Wagner.
1849-1851	In Saksische en Oostenrijkse gevangenschap. Uitgeleverd aan de tsaar.
1851-1857	In Russische gevangenissen: Peter- en Paulsvesting en Schlüsselburg.
1857	Verbanning naar Siberië.
1858	Huwelijk met Antonia Kwatkowska.
Juni 1861	Vlucht via Japan en Amerika naar Londen.

1862	Met Herzen en Ogarjew leider der Russische emigranten.
Febr. 1863	Naar de Oostzee om deel te nemen aan Poolse opstand. Strandt in Stockholm.
1864-1867	In Florence en Napels: Internationale Broederschap. Reis naar Zweden.
1864	Ontmoet in Londen voor het laatst Marx. Sympathie voor Internationale.
1867	Naar Zwitserland. Liga voor vrede en vrijheid.
1868	Lid Internationale. Sticht sociaal-democratische Alliantie.
1869	Overwint op Congres der Eerste Internationale in Bazel. Vriendschap met Russische nihilist Netsjajew.
1870	Leidt poging tot opstand in Lyon. Breuk met Marx.
1872	Geroyeerd uit Eerste Internationale. Grote invloed in Italië en Spanje.
1873-1874	Trekt zich uit de politiek terug en woont op „Baronata", bij Locarno.
1874	Mislukte staatsgreep in Bologna. Terug naar Lugano.
1 Juli 1876	Sterft in Bern.

„Weinig vertrouwd met mijn vader vond ik slechts rust en geluk in het bijzijn van mijn zuster. Een zoete overeenstemming van karakter en smaak verenigde mij innig met haar. Zij was iets ouder dan ik, en wij hielden ervan tezamen de heuvels te bestijgen, op het meer te zeilen, de bossen te doorkruisen wanneer de bladeren vielen: wandelingen waarvan de herinnering nog mijn ziel met verrukking vervult. O, illusies der jeugd en herinneringen aan mijn geboorteplaats, nimmer zult gij uw bekoring verliezen . . ."

CHATEAUBRIAND

(„RENE")

EERSTE HOOFDSTUK / MORGENSTEMMING

I

PREMOEKJINO

„Madame votre mère est désolée. . ."

De Franse gouverneur wachtte Michael op, toen hij door Ilja Petrowitsj werd thuis gebracht. Het was buiten vinnig koud, en kil in de gangen van het landhuis, in dit nog vroege voorjaar. Terwijl Michael muts en jas ophing, zeide de leraar: „Venez avec moi. . ."

Maar de jongen draalde, en wierp tersluiks een blik in de salon, waarvan de deur half open stond. De hoezen bedekten nog de meubelen, trots blikte keizerin Catharina, op de beeltenis welke de schilder van haar had vervaardigd, op hem neer, en nog juist kon hij het portret zien met de machtige kop van grootvader Michael, eens staatsraad van de overleden tsarina. Hij hoorde de stemmen van zijn vader en moeder, zonder hen te zien.

„Een ramp voor de Moerawjews," hoorde hij zijn vader uitroepen. „Een catastrofe. Je neef gehangen, Alexei en Peter in de gevangenis, Rylejew ter dood veroordeeld, en dat alles door de dolzinnige December-opstand. Wat zal ons boven het hoofd hangen? Het is goed, dat Michael Wassiljewitsj dit niet meer beleeft. . ."

„Bedaar toch, Alexander. Is het onze schuld? Zijn wij verantwoordelijk? En hoeveel Moerawjews hebben niet trouw naast de tsaar gestaan. . . Het is verschrikkelijk genoeg, dat allen zo worden getroffen, mijn moeder, mijn oom en tantes. Laten wij niet alleen aan ons zelf denken. . ."

Het was de stem van zijn moeder, Warwara Moerawjew, waardig, kalm, beheersend.

Michael verstond verder niets. Ljoebow nam hem bij de hand,

als een moederlijke oudere zuster, zonder acht te slaan op de gouverneur. Zij zei vergoelijkend: „Papa is erg overstuur. De Dekabristen zijn veroordeeld. Vijf van hen zullen gehangen worden. Het is vreselijk. Die arme Rylejew. Weet je nog, dat wij zijn balladen hebben gelezen?"

De jongen droomde weg. Balladen over helden en vrouwen, over strijd, liefde en dood. Indien hij hoorde van de wilde strijders van het verleden, dacht hij altijd aan grootvader Michael Wassiljewitsj, alsof hij deze persoonlijk had gekend: zo leefde hij door de beeltenis in de salon. Grootvader Michael was een reus geweest, machtig en driftig, maar geweldig. Had hij niet een koetsier van de bok van het rijtuig in de rivier geslingerd? Had hij niet met een plank alleen een bende rovers verjaagd van het landgoed? Vader was wijs en geleerd, maar grootvader was machtig geweest.

Nu was het stil geworden in de salon. Moeder kwam binnen met betraande ogen, vader keek nors. Doch toen hij zijn beide kinderen zag zitten, zo vertrouwelijk tezamen, glimlachte hij. Michael durfde hem te vragen:

„Zal oom Moerawjew..." Maar hij voltooide de zin niet. Want hij dacht plotseling aan de verschrikking van een opstand, zoals zijn vader die hem had verhaald. Vader had veel gereisd, hij had in Italië gestudeerd en was daar knap geworden; hij was in Parijs, toen de revolutie was uitgebroken en de Bastille werd bestormd. Als vechtende hanen zongen de Galliërs het „ça ira", had vader gezegd. Het moest wreed en ellendig zijn geweest, toen de slaven in opstand kwamen. Hoe zou Ilja Petrowitsj, die toch ook een slaaf was, zich gedragen, als er hier revolutie zou zijn? Vader was teruggegaan naar Italië en hij had vandaar een stukje van de heerlijke hemel meegenomen naar Premoekjino, zo innig warm, voor de zusters van Michael, voor Ljoebow, Warwara, Tatjana en Alexandra, die allen waren groot gebracht in de vertrouwelijke sfeer van het huis. Meegebracht uit Florence en Turijn en Padua...

„Vader, vertelt u ons toch nog eens van uw reizen . . ."

En Alexander Bakoenin, omdat hij de berichten over de opstandelingen uit zijn brein wilde bannen, zette zich neer, haalde het gedicht uit de lade dat hij bezig was te schrijven, en hij reciteerde weer zijn verzen, over zichzelf en zijn gezin: hoe hij in 1800 was teruggekeerd uit Italië, in 1803, toen zijn vader Michael overleed, een kerk had laten bouwen te zijner ere, in 1810 Warwara Moerawjew had leren kennen — mama — die vier en twintig jaar jonger was dan hij. En Ljoebow en Michael leefden met hem in dit nog jonge verleden, zij dwaalden in hun gemijmer over de heuvelen en voeren op de meren van het landgoed, zij zagen de vruchtbomen bloeien in hun vlokkig-witte tooi en traden in de donkere bossen, zij hoorden de nachtegalen en roken de kersenbloesem. En vooral zaten zij aan de oever van de Osoega, die naar de Twertsa vloeit, welke haar water stuwt naar de Wolga, naar de wijde verre wereld. . . Allen waren gelukkig op het landgoed in Premoekjino, ook de vijfhonderd slaven. Zouden zij zich beklagen, slaaf te zijn? Zou de Osoega jammeren, omdat zij niet de Wolga was?

Op dat ogenblik stoven de drie andere meisjes de kamer binnen. Zij kwamen van Herr Borchert, die haar Duitse lessen had gegeven. Van vader leerden zij Italiaans, van moeder Russisch en de Franse gouverneur onderwees ook Engels. Zodra zij binnen waren, trachtten zij vader het vers op te zeggen, dat zij hadden geleerd:

„Füllest wieder Busch und Tal
Still mit Nebelglanz,
Lösest endlich auch einmal
Meine Seele ganz. . ."

„Dat is een vers van Goethe, aan de Maan," zei vader. „Vinden jullie het mooi? Hoe staat het met de Franse gedichten?"

Zij kenden allemaal „Au clair de la lune" en zongen het in

koor, en bedrijvig zocht Michael zijn viool om te begeleiden. Maar het lied was al uit, toen hij wilde beginnen, zodat zijn zusters hem plaagden. Dan zette hij ze na en liet zich gelden als de enige jongen van ongeveer gelijke leeftijd als de meisjes. Want Nicolaas en Ilja waren nog veel te klein. . .

Temidden van het gestoei ging vader naar zijn studeerkamer. Op de gang trof hij zijn vrouw. „Warwara," zei hij, „laten we gelukkig zijn. Met zulke kinderen. . ."

II

DE WERELD

Het was in het najaar van 1828 dat Michael, toen hij veertien jaar oud was, het huis verliet. Het afscheid was roerend. Zonder in staat te zijn, onder woorden te brengen wat hij in zijn overvolle hart gevoelde, te trots om te schreien, omhelsde hij zijn ouders, zijn zusters en jongere broers met een zelfbeheersing, welke bijna zijn krachten te boven ging. De heerlijke natuur, die in de afgelopen zomer zo had gestraald, de vrijheid, de vertrouwdheid van het tehuis. . . hij moest ze alle prijs geven om naar de artillerieschool in Sint-Petersburg te worden gebracht en daar te worden opgeleid tot officier. Oom en tante Nilow waren er om hem te halen.

„Hij zal eerst nog voorbereid moeten worden voor het examen," had oom Nilow gezegd, „en pas het volgende jaar toegelaten kunnen worden. Maar hij heeft nog veel te leren. Ken jij je Heiligenverhalen wel, Michael?"

„Neen, oom. Maar dat leren toch de kinderen en geen officieren?"

„Ja, juist, maar als jij ze niet op school hebt geleerd — en hij keek verwijtend naar mama Warwara — dan zul je ze toch nog bij mij moeten opzeggen. . ."

Michael voelde tranen naar zijn ogen dringen, maar hij bleef moedig, een man temidden van zijn zusters. Hij zou ook flink zijn, als hij volgend jaar intern zou worden in de cadettenschool. Hij kende ze wel, die ruwe knapen, want hij had ze ontmoet in Twer. Hoe had hij zich beledigd gevoeld toen zij hem ruw aanpakten. Maar hij had van zich afgeslagen. Nooit echter zou hij vergeten, dat zij zijn zusters hadden beledigd met ruwe taal over buik en borsten van jonge meisjes... Neen, hij wilde daar niet aan denken, hij had geranseld toen zij Ljoebow en Warwara die zij kenden, lelijk hadden genoemd en zich liederlijke taal hadden veroorloofd over Michael's vriendinnen. Toen hij uitgevochten was, waren ze opnieuw begonnen en hadden gebruld, dat hij een meid was... Neen, hij moest dit alles nu wegvagen uit zijn herinneringen om niet te schreien, want hij had Ljoebow en Warwara zo lief, en Tatjana misschien het meest. Ze stonden allen om hem heen en kusten hem en zeiden hem tedere woorden, als uit gedichten. Dan:

„Op 18 Mei word je vijftien, Michael. Kom je dan thuis? Zullen wij naar Sint-Petersburg mogen komen?"

„Onzin," zei oom Nilow. „Een cadet moet wennen aan zijn kameraden, niet aan zijn zusters. Hij zal opgroeien tot een man, nietwaar, mijn jongen? Mannen worden soldaten, vrouwen..." Maar hij onderbrak zijn betoog, omdat mama Warwara zeide, dat het nu tijd werd om te vertrekken, want dat de koets al een uur voorstond. Tatjana gaf hem nog een bundel verzen van Wenewitinow, en toen hij het boekje opensloeg in het rijtuig, las hij dat Warwara daarin enkele woorden had geschreven, die hem ontroerden, zonder dat hij ze geheel begreep.

„Deze verzen doen mij denken aan de wonderlijke nachten, de hemel met sterren bezaaid, het bevende licht van de maan; de stanzen van deze edele dichter hebben diep mijn ziel ontroerd. Ik was droevig en gelukkig tegelijk. Ik geloof, dat ik heilig was, omdat ik de oneindigheid in me had, een machtig vlammende liefde voor God's schone wereld en alle mensen, en

in het bijzonder voor mijn vader, mijn moeder, mijn zusters en voor Michael. . ."

Misschien had hij Warwara niet zo lief als Tatjana, dacht Michael. Maar zij was bijna een vrouw, en iets betoverends had zij in haar romantische ogen. Ljoebow was veel moederlijker. Tatjana was het liefste wezen voor hem op aarde. Toen zij „Paul et Virginie" samen hadden gelezen, leek het hem, of hij Paul, en Tatjana Virginie was. Ze hadden samen geschreid over de droeve gedeelten, maar als in sprookjes hadden zij in hun fantasie gedwaald in oerwouden en gerust in elkanders armen, temidden van het vijandige bos.

De droom was ten einde. In het voortschokkende wagentje zat hij tegenover oom en tante Nilow.

„En nu ga je het leven in, Michael. Naar een grote stad, en met een harde taak voor je. De plicht roept je, weet je. Och, neen, jij weet nog niet, wat plicht is. Maar je bent natuurlijk een flinke kerel, een echte Bakoenin. Jij wordt zeker als grootvader Michael Wassiljewitsj: een vent. Wat een vent was dat. . ."

In de verte zag Michael de laatste wuivende toppen van de bomen van Premoekjino, die hem een zwaarmoedig afscheid leken toe te wuiven.

III

BROER EN ZUSTERS

Het was in Augustus van het jaar 1833 dat Michael Bakoenin uit Petersburg terugkeerde. Kort voor zijn komst had Ljoebow gezegd tot Tatjana, toen zij beiden wandelden langs de Osoega:

„Hoe zal hij er uit zien? Hij is natuurlijk een man geworden. Hij is ons vergeten. Brieven? Nu ja, brieven zijn literatuur. Hij is negentien jaar, en een man. Weet jij, wat Alexandra Tolstoi tegen me zei, toen ik in Twer was? Alle cadetten van de artillerieschool hebben liefjes, zei ze. . ."

„Michael nooit," riep Tatjana, en een hevig rood kleurde haar wangen. „Dat is laster. . ."

„Misschien wel. Alexandra zei, dat de cadetten zo verschrikkelijk ruw zijn. Haar broer had het haar onthuld, in het geheim, en zij wilde niet oververtellen, wat zij zeiden op de cadettenschool van meisjes. Ook als ze niet dronken waren. Als een jongen was geslaagd voor de cadettenschool, werd hij door de ouderen naar slechte vrouwen gebracht. Daar werden zij ingewijd, zei Alexandra, en zij had daar zo akelig bij gelachen."

„Jongens van vijftien jaar," zuchtte Tatjana. „Maar Michael heeft natuurlijk gevochten om los te komen. . ."

„Alexandra zei wel, dat Michael niet met de jongens kon opschieten, en niet met ze mee ging naar slechte vrouwen. Maar Michael heeft veel schuld gemaakt. Wel negentien honderd roebel. En hij wist helemaal niet, waaraan hij ze had uitgegeven; hij had de schuldbekentenissen wel getekend. „Kinderziekten" had vader gezegd, maar hij was toch boos. Maria Vojekow heeft me verteld, dat zij in Sint-Petersburg veel uitging met Michael, en dat hij een echt kind was, een groentje, een kalf. Andere cadetten waren veel doortastender, ja dat zei ze, doortastender, met meisjes. Ze vindt hem erg aardig, maar het leidt tot niets om met hem uit te gaan, heeft ze gezegd. Eén keer was ze bang van hem. Ze waren samen op een concert, en daar speelde het orkest de negende symphonie van Beethoven. Michael, zei ze — en ze heeft het me later ook nog geschreven — keek zo wild alsof hij de hele wereld wilde vernietigen."

„Hij zal iets groots doen, later," zei Tatjana.

„Ik weet het niet," zei Ljoebow. „Hij is nu een man, en hij is te oud geworden voor sprookjes. . ."

Tatjana had zich opgewonden, herhaald, dat het leven een sprookje blijven moest, ook voor een man. „Nooit zou ik kunnen houden van een man, die het leven niet mooier ziet dan het is," zei ze. „Ik wil een man zoals Michael is. . ."

Ljoebow zuchtte toen. Ze dacht er aan, dat haar vader haar

wilde laten trouwen met baron Renne, een akelige dorre landeigenaar, van wie ze niet hield, maar die zij toch huwen zou, als haar vader het wenste. Vader had gezegd, dat het onzin was, te trouwen uit liefde, want dat de liefde later kwam. Dat gold tenminste voor een vrouw, die door een man werd aangezocht. Indien de man dan welvarend genoeg was, om voor haar te zorgen, moest de vrouw „ja" zeggen, want de man koos haar niet bij toeval. Het was een eigenaardige theorie:

„Toen ik je moeder leerde kennen, was ik twee en veertig jaar. Nooit had de liefde in me gesproken, nergens in de wereld. Toen ik haar zag, ontwaakte de liefde pas in me. Ik vroeg haar, en zonder me te kennen, gaf ze me haar hand. De keuze van een oudere man, die voelt dat hij een meisje tot vrouw wil, is als de stem van de natuur, die een paar mensen voor elkaar uitkiest. Waarom zou een meisje niet gehoorzamen, als haar ouders toestemmen?"

Ljoebow had toegestemd. Ze had het aan Michael geschreven, en een woedende brief teruggekregen, omdat zij zich vergooide aan een man zonder hem lief te hebben. — De hoogste roeping van de mens is lief te hebben, mijn Ljoebow. Liefde gaat alles te buiten en te boven, plichten, wetten en gezag. Wie lief heeft, dient God, want wat is Hij anders dan liefde? Een huwelijk zonder liefde is de ware zonde, tegen God, tegen jezelf, tegen de kinderen die geboren zullen worden. Ljoebow, geef nooit toe, stem nooit in met zo'n monsterachtige bedoeling van vader. Een vader is degene, die je vrij laat om je eigen leven te maken, je lot te bepalen, in vrijheid. Een tyran is geen vader...

En nu was Michael op weg naar huis.

„Ik ben bang, dat er stormen komen, Tatjana. Laten we terug gaan..."

IV

OPSTAND

De komst van Michael verwekte geen storm, maar een orkaan. Hij wierp zich op als de krachtige bondgenoot van zijn zusters en jongere broers tegen de vader, en niet zelden tegen hun moeder. Hij durfde hen te trotseren, en sprak aan tafel op een wijze, dat de anderen soms beefden. Doch hoe bewonderden zij hem in stilte! Vader hadden zij lief, en de tere herinneringen uit hun kinderjaren waren krachtig genoeg, om die genegenheid te voeden. Maar wat in hen woelde en welde, de kracht van het rijpwordende geslacht, botste tegen het gezag. Later, bitter en rebels geworden door teleurstellingen, schreef Michael aan zijn vader:

„U was onze leraar, U wekte in ons het gevoel voor het goede en schone, liefde voor de natuur en die andere liefde, die nog onbreekbaar al onze broers en zusters verenigt. Zonder U waren wij misschien leeg en dor. U wekte in onze harten de heilige vonk van liefde tot de waarheid, en ontwikkelde in ons trotse onafhankelijkheid en vrijheid. Maar de breuk in ons leven kwam in de tijd, dat U wilde, dat Ljoebow met Renne zou huwen. De breuk moest komen. De tegenstelling tussen verleden en heden was te scherp, dan dat wij die niet moesten opmerken. U en moeder waren voordien de voortdurende voorwerpen geweest van onze aanbidding, want afgezien van God zagen we niets hogers dan U, die blij en gelukkig waart geweest wanneer wij het waren. Plotseling scheidde U zich van ons af, U verbrak de wonderlijke harmonie, welke allen, die Premoekjino kenden, bewonderden en benijdden. Wij, die tot die tijd toe in U de verpersoonlijking hadden gezien van liefde voor uw kinderen, wij begrepen niet, en begrijpen nog niet, waarom U Ljoebow vervolgde. . ."

Van Premoekjino uit schreef Michael naar tante Nilow, die zich in Sint Petersburg over hem had beklaagd, omdat hij her-

haaldelijk uitging zonder haar toestemming, maar die zich nadien met hem had verzoend. Hij deed een beroep op haar, om het huwelijk te verhinderen van Ljoebow met baron Renne, een huwelijk, dat allen ongelukkig zou maken, Ljoebow, haar broers en haar zusters. Tante Nilow had daarop vermanend aan Alexander Bakoenin doen weten, dat zij verwachtte, dat deze zijn dochter niet ongelukkig zou maken. De ouder wordende man, wiens ogen hem nauwelijks nog toelieten te lezen, had de brief zuchtend opgeborgen. Maar hij had berust. Aan tafel liet hij echter niet na, de kinderen te vermanen, dat zij niet leven moesten in de romantische sfeer van Chateaubriand's „René" en niet moesten menen, dat Novalis gelukkig was geweest. Realist zijn, dat was voor jonge mensen nodig. Plichtsgevoel, dat alleen kon de wereld in stand houden. Was ze niet goed, zoals ze was? Hadden zijn kinderen niet alle reden, om gelukkig te zijn en zelf een tehuis te stichten, dat een warme haard zou wezen voor anderen, zoals Premoekjino het was geweest voor hen?

De jonge vaandrig zweeg, zijn zusters babbelden wat over een bal in Twer, waar zij zouden heengaan.

Dan begon Michael te spreken over de oude Nicolaas Moerawjew, die hij in Sint Petersburg had bezocht, in zijn ruime herenhuis der buitenwijken. Tot zijn zeventien kinderen behoorden drie meisjes van huwbare leeftijd en Michael was er als een eigen zoon ontvangen. In deze omgeving had hij de dichter Poesjkin voor het eerst horen roemen. En Michael declameerde voor zijn zusters de schone verzen van Jewgeny Onegin.

V

GRENSPOST

In de zomer van het jaar 1834 kwam Michael thuis om afscheid te nemen. Hij zou naar de Poolse grenspost Molodechno gaan

in de provincie Minsk, en in October naar de winterkwartieren in Grodno.

„Je zult daar mooie Poolse vrouwen ontmoeten, en ons vergeten," zei Tatjana zuchtend. „Die dames moeten heel modern gekleed zijn naar de Parijse mode. Ze zijn gevaarlijk voor jonge officieren."

„Bah," antwoordde Michael. „Ik zou geen vrouw mooier kunnen vinden dan jij bent, Tatjana. En dan: die lege holle modepoppen interesseren me niet. Dat is wat me de dienst zo doet haten. Soldaten kennen maar drie onderwerpen van gesprek: wodka, kaarten en vrouwen. Ik walg van het leger, en nooit zal ik officier worden. Als vader me misschien anders had opgevoed, en als ik jullie niet had gekend en Premoekjino. . .! Niemand mist wat hij niet kent. Alles wat teer is en lieflijk wordt vermoord in de kazernes. . ."

Tatjana had geprobeerd hem te verzoenen met de wil van zijn vader, maar node was hij vertrokken, en dan nog na hevige conflicten, omdat Warwara zou huwen met Nicolaas Djakow, een leeghoofdige bruut, zoals Michael hem noemde in zijn heftige verontwaardiging. Maar van Warwara had hij niet zoveel steun ondervonden als indertijd van Ljoebow, en hij zag in, dat hij zou moeten berusten in dit barbaarse huwelijk van een zijner zo fijne zusters met „een beest". Zijn moeder had ferm de zijde gekozen van zijn vader, en zij had hooghartig Michael verweten, dat deze verliefd was op zijn eigen zusters, en hen niet gunde aan een ander. Het was wreed en zo rechtstreeks gezegd, dat hij des avonds tot Tatjana zeide:

„Vader is te autoritair, maar hij is het uit liefde. Moeder haat ik. Zij tyranniseert jullie uit berekening, uit koel overleg. Nooit zal zij mij terug zien. . ."

Zijn zuster had gepoogd, Michael's woede tot bedaren te brengen, en in schijn had hij berust. Maar zijn heengaan werd niet slechts verduisterd door het verdriet over de scheiding, meer wellicht nog door de stemming van wrevel en geprikkeldheid,

die hij in huis had verwekt. Het was, of iets argeloos in Michael was verdwenen, of hij zich zondig voelde, indien hij dacht aan Tatjana, en of hij niet zo onbevangen van hen kon houden als voorheen.

Kort nadat hij, ietwat nors en zelfs voor het eerst wat afwerend ten aanzien van liefkozingen van zijn zusters, was vertrokken, vernam vader, dat Michael naar de grensposten was overgeplaatst voor straf. Een van de oude vrienden had Alexander er op voorbereid, dat het bericht in de staatskrant zou verschijnen: dat wegens wangedrag en verregaande plichtsverzaking Michael was verwijderd van de artillerieschool, en dat hij daarom bij de garnizoenen was geplaatst. De oude man zond zijn zoon een verwijtende en bedroefde brief, maar hij berustte, omdat het duidelijk was, dat Michael in de militaire carrière geen bevrediging zou vinden.

Intussen kwamen er uit Russisch Polen belangwekkende brieven. Met geen woord repte Michael er van, dat hij de artillerieschool had moeten verlaten. Hij had zich geheel in de politieke en wijsgerige beschouwingen verdiept, welke hij aan zijn gesprekken met bewoners en officieren ontleende. Dat de bevolking in Oostelijk Polen van huis uit Russisch was, hield hij niet op, te betogen. Deze landgenoten waren het slachtoffer geworden van de aristocratische en harteloze Poolse adel. Nooit mochten deze gebieden weer onder Pools bestuur komen, ja zelfs niet vervreemd blijven van het Russische volk.

Maar veel bewogener was hij door de ontmoeting met een legerarts die Duitse wijsbegeerte bestudeerde en hem Fichte en Hegel had leren kennen. Een nieuwe wereld was voor hem open gegaan, een wereld van de geest en van het gevoel, zo ver van de banaliteiten der kazerne, zo innig verbonden met eeuwigheid en wijsheid en schoonheid. Niet buiten ons, maar in ons lag het heil. Het was hier ook, dat hij Epictetus, de Stoïcijn, had leren kennen, en hij schreef zijn zusters, dat slaaf was wie zijn geluk deed afhangen van omstandigheden, die niet in zijn macht lagen.

Onaandoenlijkheid jegens alles, wat ons vermogen te buiten gaat, jegens het noodlot, jegens het onvermijdelijke, was een deugd. Vrijheid was innerlijke onafhankelijkheid, onberoerdheid jegens de wereld. De dood was slechts een verschrikking voor wie er een afschrikwekkende opvatting van had. Maar dat de dood op zichzelf niets vreselijks is, had Socrates bewezen. Gelukkig is, wie in zich vrede schept, omdat hij koning is in zijn eigen rijk. Hij geloofde, dat Fichte het Rijk van het Ik had verkondigd, rein en vrij van alle beroering...

Maar zulke brieven werden afgewisseld door andere, vol heimwee naar zijn zusters in Premoekjino. „Ik ben hier alleen, geheel alleen. Eeuwig zwijgen, eeuwige droefheid, eeuwig heimwee zijn de gezellen van mijn eenzaamheid... Ik heb bij ervaring ontdekt, dat de bekoring van de volmaakte eenzaamheid, die Rousseau zo welsprekend heeft gepreekt, een idioot stuk sofisterij is. De mens is gemaakt voor de gemeenschap. Een kring van geliefden en vrienden die hem begrijpen en delen in zijn vreugde en verdriet, is onmisbaar voor hem. Vrijwillige eenzaamheid is egoïsme, en kan de egoïst gelukkig zijn?" Zo slingert hij tussen vlucht uit de werkelijkheid en heimwee naar de warme sfeer van zijn huis...

VI

STANKEWITSJ

In Januari, midden in de winter, gebruikte Michael een kleine dienstreis als voorwendsel, om onverwachts naar huis te keren. Hij voelde en meldde zich ziek, maar kennelijk was hij gedeserteerd. Vader Alexander Michaelowitsj reisde naar Sint Petersburg en wist de Moerawjews over te halen, te voorkomen, dat een proces wegens desertie de toekomst van zijn zoon zou vernietigen. Maar thuis gekomen wond hij zich op, en verweet Michael in heftige woorden diens gebrek aan discipline.

„Discipline," schreeuwde Michael terug, „is gemaakt voor lafaards en wekelingen. Een man wil vrij zijn. Ik ben geen kind meer. Ik heb mijn vader in u verloren en geen vriend in u teruggevonden. . ."

En tot Tatjana zei hij op een avond, nadat hij wederom een twist had gehad met zijn vader: „Tatjana, wij zijn wezen geworden. . ."

In Maart vond vader Bakoenin het beter, dat Michael het huis zou verlaten. „Ik wil maar één ding," zei de jongen. „Ik wil in Moskou studeren, en later professor worden in de wijsbegeerte."

Zijn vader glimlachte minachtend en cynisch. Indien Michael naar Moskou wilde, goed, maar zonder zijn zegen. Dat hij dan voor zichzelf zorgde, dat hij dan maar de band met allen verbrak. . .

Toen het vast stond, dat Michael naar Moskou zou gaan, wisten Ljoebow en Tatjana hun vader te bewegen, dat zij hem tenminste weg zouden brengen, om hem niet geheel alleen te laten in de vreemde grote stad. Ze zouden terug komen zodra het zeker was, dat Michael in goede handen was. Zo togen ze gedrieën naar Moskou, in de schokkende koets, die hen door de besneeuwde velden voerde van het winterse Rusland.

„Zolang jullie bij mij zijn, heb ik het niet koud, jullie geven me de warmte van het oude Premoekjino," had Michael gezegd.

In Moskou logeerden de meisjes bij twee vriendinnen, Natalie en Alexandra Beyer. Michael had in zijn hotel een nieuwe vriend gevonden, teer, zacht, dromerig als een kunstenaar. Hij had ravenzwarte haren, diepdonkere ogen, en bewonderde Poesjkin en Novalis. Met de jonge Bakoenin deelde Stankewitsj het heimwee naar den vreemde, naar warmte en zon, Italië! Goethe's Mignon-liederen vooral ontroerden hem. Het schone en onbereikbare wenkte hem. . . dahin. . .

Het was vooral Ljoebow, die zich aangetrokken voelde tot Stankewitsj. Samen wandelden zij in de nu door het jonge voorjaar beroerde parken van de eeuwige stad, samen dweepten zij

met het vreemde en zachte. De moederlijke Ljoebow kuste de tere jongen, die haar slechts ietwat verlegen omhelsde. Tot Michael zeide zij, dat nu haar leven vol was en rijk. Maar vader drong er op aan, dat de beide dochters naar huis terug zouden keren, toen hij vernam, dat zij in dit romantische milieu verkeerden van jonge lieden die geen gezag en geen plichten erkenden, en slechts droomden van eeuwige zon en liefde.

Toen Ljoebow en Tatjana waren heengegaan, werd Michael de huisvriend van de Beyers. Natalie hing aan zijn lippen, de jongere Alexandra schreef geestdriftige brieven aan Tatjana, die deze jaloers en ironisch voorlas aan Ljoebow. Toen kwam een brief van Natalie Beyer, die aan Michael's zusters schreef: „Je broer is een van die mensen, wiens kracht van karakter en geestdrift van ziel grote dingen vermogen... Als hij hier is, dan kan ik niet onder woorden brengen, welk een invloed hij op ons uitoefent. Het was een chaos, een afgrond van gevoelens, ideeën, die me geheel verwarden. Duizendmaal heb ik geprobeerd, daarover te denken, me er in te verdiepen, waarom hij zo'n invloed op ons heeft, maar ik begeef me in een labyrinth. Want het hoofd en de ziel van Michael zijn zulk een labyrinth, waarin ik de weg verlies, en alleen de vonken, die uit hem schieten (want zijn hart en hoofd zijn van vuur) verlichten de doolhof en zetten mij in vlam..."

Ljoebow, ondanks haar liefde voor Stankewitsj, werd door een hete jaloezie bewogen bij het lezen van deze brieven. Zij en Tatjana zonden ironische antwoorden aan Natalie en Alexandra, die zij buiten zichzelf noemden, en Ljoebow bezwoer Michael, terug te keren naar Premoekjino. „Jij hebt ons een nieuw leven gegeven, jij hebt ons geholpen, het doel van ons leven te vinden." Warwara, die thuis was, schreef hem, dat zij naar Moskou zou komen, om hem te halen. „Je kleine kudde wacht op je. Ik weet niet, hoe het komt, dat je je zo onmisbaar hebt gemaakt. De hemel zegene je..." En Tatjana had erbij geschreven: „Jij hebt ons de ware liefde leren kennen. Mijn hart is zo vol van de

vlammende liefde voor die God, die jij ons hebt leren aanbidden, voor jou, voor al mijn vrienden, voor alle schepselen die dezelfde liefde nastreven als wij. Jij ziet, lieve Michael, wat wij aan jou danken, en hoe jij aanspraak mag maken op onze vriendschap. Kom naar ons terug. . ."

Enige weken later was Warwara in Moskou. Ze had Djoekow verlaten, omdat ze een kind van hem verwachtte. „Mijn kind is van mij," zei zij. „Hij zal een Bakoenin zijn, en geen Djoekow. Ik wil niet, dat zijn brute geest het zal bederven. Samen zullen wij op Premoekjino mijn kind groot brengen, in ons midden. . ."

Toen Warwara Stankewitsj ontmoette, werden haar ogen warm en haar stem teer. Ljoebow had rechten op hem, en Warwara was gehuwd. Zij zou er niet aan kunnen denken, hem lief te hebben als een vrouw. Maar zij kon niet nalaten, hem te aanbidden als een toegewijde vriendin. Nachten lang zaten Michael, Warwara, Stankewitsj en diens vriend Efremow tezamen, ze dronken thee, de mannen rookten, en Warwara als geduldige en vertrouwelijke gastvrouw hing aan hun lippen, wanneer zij vertelden van Schellings absolute Godheid, die zich openbaarde in de natuur, in de mensheid en in de liefde. Eens bracht Stankewitsj het gesprek op Kant, en Michael verdiepte zich dagen lang in diens „Kritiek der zuivere rede". Maar Kant was dor en droog in vergelijking met de geestdriftig-stemmende warmte der romantici.

In de zomer van 1835 keerden Warwara en Michael terug naar Premoekjino, om aan te kondigen, dat Stankewitsj en Efremow in October op het landgoed zouden komen logeren. Toen was het huis vol van het gerucht dier jonge mensen, hun lichte stoeien en lange gesprekken. Indien zij van de lange wandelingen terug keerden naar de molen en de papierfabriek, wanneer zij hadden gedwaald langs de Osoega, dan schudde moeder Warwara het hoofd.

„Alexander," zei zij tot haar man, „wat moet er van onze dochters worden? Ik geloof niet, dat Stankewitsj werkelijk ver-

liefd is op Ljoebow. Hij ontwijkt alle toespelingen op hun verloving. En Warwara verlaat haar man, om aan zijn voeten de dwaze wijsheid te drinken van deze dromer. En dan Michael; mijn God, wat wil de jongen. . .?"

VII

VERLOREN ZOON

Op Nieuwjaarsdag van het jaar 1836 hield de clan der Bakoenins familieraad in Twer. Een der belangrijkste vraagstukken was dat van Michael's onbruikbaarheid. Dat Warwara haar man had verlaten, behoefde nog geen aanleiding te geven tot schandaal. Scheiden zou zij nimmer kunnen, en Djoekow berustte op bewonderenswaardige wijze in het feit, dat zijn kind op Premoekjino zou worden opgevoed. Maar Michael. Er was slechts één oplossing. Graaf Tolstoj was bereid, hem een goede betrekking te bezorgen bij het staatsbestuur. Indien Michael dit zou weigeren. . .

Hij weigerde. Toen hij vernam, dat Graaf Tolstoj stappen te zijnen gunste had gedaan, durfde hij zijn vader niet de beleediging aan te doen, kortweg het aanbod van de hand te wijzen. Maar des avonds nam hij zijn zusters in vertrouwen, en deelde haar mede, dat hij zou vluchten naar Moskou. Niets kon hem van deze gedachte afbrengen. Hij zou wijsbegeerte studeren aan de universiteit, hij zou zeker worden toegelaten, en dan leven van wiskunde-lessen. Indien zijn vader hem uit zijn hart bande, zou de breuk hem niet tot wanhoop stemmen. „Ik heb geen vader meer," herhaalde hij mistroostig. De volgende dag had Michael het huis verlaten. Hij liet slechts een korte brief achter voor Warwara: „Waar liefde is, bestaan geen plichten. Plicht sluit liefde uit. En al wat liefde uitsluit, is waardeloos. Voor mij bestaan er geen ouders meer. Ik berust er in. Ik heb hun liefde niet nodig. . ."

Toen de grijze Alexander vernam, dat zijn zoon met hem had gebroken, zette hij zich aan zijn schrijftafel en met zijn bijna blinde ogen schreef hij hem:

„Ik zie, dat je hoofd nog steeds door dezelfde koorts is bevangen en dat je hart zwijgt. Je vertrek heeft me minder verbaasd dan gegriefd. De ware wijsheid bestaat niet in utopische theorieën en lege woordenkunst, maar in het elke dag volbrengen van de plicht jegens je familie, de gemeenschap en je land. Je ontkent deze verplichtingen om hersenschimmen na te jagen, en kletst over een innerlijk leven, dat je voor alles zou schadeloos stellen, maar intussen weet je niet, hoe je jezelf zult ontvluchten. De onevenwichtige onbehaaglijkheid die je drukt, komt voort uit het onvermijdelijke gevolg van je beledigde zelfwaardering, uit een leeg leven en een onrustig geweten. Nooit ben ik een despoot geweest. Als jij je had geschikt naar mijn wensen, zou dat prijzenswaardig zijn geweest en in je eigen belang. Dat ik zou instemmen met jouw onbegrijpelijke beginselen zou lachwekkend en absurd zijn. Eén weg staat er nog voor je open, om te bewijzen, dat je hart nog niet geheel dood is. Denk na, kom bij zinnen, en wees zonder voorbehoud een goede zoon. Wis het verleden uit door je gehoorzaamheid, en geloof eerder in je blinde vader dan in je blinde. . . noem het wat je wil. Dit is mijn laatste woord. . ."

Michael bleef in Moskou.

VIII

FICHTE EN TATJANA

„Jij hebt ons een nieuw leven gegeven, je hebt ons geholpen het doel te zien van ons bestaan, en nu ben je niet hier om met ons te genieten van de vruchten van je werk, het geluk met ons te delen, ons kracht te geven en moed. . ."

Zo schreef Ljoebow uit Premoekjino. Maar Michael was on-

dergedoken in een nieuwe wereld. Stankewitsj en Efremow hadden een leidsman ontdekt in Fichte. En nieuwe vrienden: Toergénjew en Bjelinsky. Wat beduidde Fichte voor hen? Zij lazen zijn afwijzing van de Openbaring, zijn ethische beginselen: hoe alles voortkomt uit het Ik, de objectieve wereld in het eigen bewustzijn leeft, als wezenlijke schepping daarvan. Zagen ze juist, wat Fichte bedoelde, indien zij geloofden, dat hij alle openbaring der waarheid verwachtte van de ontwikkeling van het eigen Ik? Michael schreef aan zijn zusters: „Dus: lief te hebben, te handelen onder de invloed van een gedachte welke door het gevoel wordt verwarmd — dat is de taak des levens. Ik heb voor immer afgedaan met wereld en maatschappij als uitwendigheden die buiten mij liggen. Doel des levens, voorwerp der werkelijke liefde is God. Niet de God, tot wie men in de kerken bidt. Niet die, welke men probeert welgevallig te zijn, door zich te vernederen. Niet de God, die gescheiden van de wereld, levenden en doden richt. Neen, die God, welke in de mensheid zelf leeft. Die, welke zich verheft met de verheffing van het mensdom. Die, welke door de mond van Christus de heilige woorden van het evangelie heeft gesproken. Die, welke spreekt door de mond van de dichters. Ik ben een mens, omdat ik het zijn wil, geroepen ben het te wezen. Ik heb geen ander doel, dan mens te zijn, en alles, wat mij daarin verhindert, van mij af te werpen. Vervloekt zijn alle verhoudingen, geschapen door de vernedering van de mens. Vervloekt al die betrekkelijke ideeën, die geen zin hebben en de wil beperken. Al het valse moet men neerslaan, zonder medelijden en zonder uitzondering, opdat de waarheid kan zegevieren. En zij zal overwinnen. De absolute waarheid, en niet die, welke aan deze of gene verhouding hangt. Dat is mijn lijfspreuk. . ."

Zo zaten zij daar in de vriendenkring te Moskou. „Men stelle zich voor," zo schreef later Toergénjew, toen hij een beroemd schrijver was geworden, „mannen en jonge kerels, bij een kaars, thee drinkend en ijzerharde beschuit knabbelende. Maar zie hun

gezichten, luister naar hun woorden. Ogen, die stralen van geestdrift, brandende wangen, kloppende harten, als wij spraken van God, waarheid, toekomst der mensheid en poëzie. En de nacht ging als op vleugelen voorbij. De ochtend schemerde, wanneer wij vertrokken, gelukkig, met zuivere harten, hongerig — want we waren sober — maar onze geesten verkwikt. En door de lege straten keerden we huiswaarts, verzoend met het heelal, en we keken op naar de sterren, alsof zij onze vrienden waren, alsof zij nader tot ons waren gekomen en binnen ons begrip."

Michael, die nu kaartjes had laten drukken met „Leraar in de wiskunde" er op, vertaalde Fichte's „Roeping van de geleerde". Hij verdiende niets. Hij leende geld en maakte schulden, tekende met royaal gebaar voor woekeraars bekentenissen, dat hij meer van hen had geleend dan hij had ontvangen. Soms spottend, soms schouderophalend en niet zonder minachting, noemde men hem een klaploper. Maar niet in de kring van zijn toegewijde vrienden. Alexandra Beyer vooral ging voor hem door het vuur en schreef even hartstochtelijk aan Michael's zusters als eens Natalie had gedaan.

Zijn vader tobde over het gedrag van zijn onboetvaardige zoon. Wanneer er rekeningen kwamen, betaalde hij ze soms in een bui van zwakheid, doch meermalen weigerde hij de schuldbekentenissen te voldoen die de woekeraars hem overhandigden. Wat beduidden de wilde brieven uit Moskou? Was Michael een samenzweerder geworden? Het was nog kort geleden, dat de regering twee aanhangers van het utopische socialisme van Saint-Simon, vermomd als een vorm van Christendom, verbannen had. Alexander Herzen was naar Perm gezonden in de Oeral, Ogarjew mocht zijn landgoed niet verlaten. Deze aristocratische intelligentia encanailleerde zich met een jongen als Bjelinsky, wiens vader een eenvoudige arts was, en die het had gewaagd, in de „Telescoop" een artikel te schrijven tegen de slavernij, zodat het blad was verboden en de schrijver van de universiteit was verwijderd. Stankewitsj en Toergénjew behoorden tenmin-

ste tot de klassen der landbezitters, maar ze waren te rijk en sleepten Michael mee in het doen van dolle uitgaven. Zijn dochters waren bezig, malend te worden, zo tobde de oude Alexander. Toen Graaf Sologoeb blijk had gegeven, dat hij Tatjana's hand wilde vragen, nadat hij haar op een bal in Twer had ontmoet, had Tatjana zich verontwaardigd getoond. Geen man kon genade vinden in haar ogen. Ze had Michael geschreven, en deze had haar gesterkt in haar afwerende houding, haar bedankt voor haar trouw. „Dat je die society-held hebt geweigerd, heeft me diepe vreugde gebracht. Ik heb het zuivere geluk gesmaakt, en uit de bodem van mijn ziel dank ik je, mijn Tatjana, mijn betoverende liefste. Sinds lang ben ik niet zo gelukkig geweest... O, ik zal nooit meer aan je twijfelen. Niets zal voortaan mijn vertrouwen in je meer schokken."

De oude had het hoofd geschud, toen hij deze brief had gevonden. In een andere had Michael zijn zuster geschreven „dat zij zijn brandend hart van vreugde had vervuld". Zulke ongezonde gevoelens kende vader alleen uit Chateaubriand's „René", uit Schiller's „Bruid van Messina" en hij had bij Shelley iets soortgelijks gevonden. Maar hij begreep deze ziekelijkheden niet. „Er bestaat voor mij maar één heilige liefde, die tussen broers en zusters," had Michael geschreven. Verhitte verbeelding, uitzonderlijke geestdrift. Met zijn bijna blinde ogen had de oude Alexander ontcijferd: „De wetten veroordelen mijn liefde. Daarom kan ik geen uiterlijke liefde of geluk kennen. Ik leef mijn zuiver innerlijk leven, Tatjana, ik blijf binnen mijn Ik, en ben daarin begraven, maar slechts dit verenigt mij met God. Ik lijd alleen, omdat ik een mens ben. Ik wilde God zijn..."

In het voorjaar van 1836 vertrok Stankewitsj voor zijn gezondheid naar de Kaukasus. Bjelinsky was in Sint Petersburg. Michael voelde zich alleen. Hij had Bjelinsky uitgenodigd, naar Premoekjino te komen, want zelf had hij besloten, naar huis terug te keren. Niet als de verloren zoon, die boetvaardig gehoorzaam is geworden. Maar hij had heimwee. Bovendien had-

den niet slechts zijn zusters, maar ook zijn jongere broeders hem nodig. En toen de vruchtbomen bloeiden, reed hij naar huis, als een ouder en wijzer mens, maar met de lente in zijn hart.

IX

REBELLIE DER JONGSTEN

De zusters ontvingen Michael met vreugde en warme genegenheid. De moederlijke, maar nu ziekelijke Ljoebow, Warwara, een echte vrouw, minder moeder dan vrouw, dacht Michael. Tatjana, een en al dwepende liefde en Alexandra, de knapste van allen. Warwara informeerde met groter aandrang nog dan de kwijnende Ljoebow naar Stankewitsj, die naar de Kaukasus was vertrokken, zonder afscheid te nemen van Ljoebow, met wie hij zich nimmer vormelijk had verloofd. Vader Alexander begon te oud te worden, om zich te verzetten. Steeds minder begreep hij, van wat er om hem heen geschiedde. Zo heerste er een wapenstilstand tussen de jongeren en de ouders, en keerde nog eenmaal de sfeer terug, die Michael zo lief had, ontstond nog eenmaal die harmonie tussen broers en zusters waaraan allen later met innige dankbaarheid zouden denken.

De komst van Michael was nochtans aanleiding tot een kleine poging tot opstand van de allerjongsten. Niet van Nicolaas en van Ilja, die voor officier studeerden bij de artillerie en de cavallerie, en die zich wel interesseerden voor de wijsbegeerte, welke Michael poogde hen door middel van tal van brieven in te gieten, doch die een hoge opvatting hadden van plicht. De jongeren evenwel, Paul, Alexander en Alexis, die in Twer school gingen en daar waren samengebracht onder de hoede van een aan de familie trouwe bediende, terwijl grootmoeder Poltoratsky toezicht hield, wilden dat Michael hen zou bezoeken, omdat zij toch geen kinderen meer waren. Midden in de zomer ging Michael naar Twer, en wekte vooral bij Alexander geestdrift voor

Fichte. Tijdens de vacantie thuis hadden ze over de wijsbegeerte trouwens meer gehoord dan zij konden verstaan. Alexander was evenzeer geroerd als zijn zusters. „Hoe meer wij Michael leren kennen, hoe meer wij begrijpen, hoe onmisbaar hij voor ons is. Hij heeft ons hoog opgeheven uit onze vroegere geestestoestand, en voor het eerst hebben wij de vreugde gesmaakt van een geluk, dat ons voordien onbekend was. Wederzijdse openhartigheid verenigt ons meer dan ooit, zodat wij als één lichaam zijn, waarvan elk lid het andere steunt. Nu eerst begrijpen wij pas de grootste roeping van de mens. . ."

Toch had de filosofie van Fichte en de verheerlijking van het Ik niet slechts goeds volbracht. Zij had ook het gevoel voor maat in deze kinderen vernietigd. Niets liever wensten zij dan met Michael naar Moskou te gaan. Toen de vader weigerde, bestelden zij in de maand October in Twer een rijtuig, laadden daarop hun bagage, en verzochten de voerman naar Premoekjino te rijden. Daar zij echter geen geld bezaten, aarzelde de koetsier. De oude bediende snelde naar buiten, waarschuwde grootmama en wist te verkrijgen, dat de drie jongens in huis terug keerden. Grootmama berispte hen moederlijk, doch schreef een brief aan Michael, waarin zij hem beschuldigde, de geest van verzet in zijn broers te hebben aangekweekt tot hun verderf. Te Premoekjino heerste verslagenheid over het feit, dat de drie broertjes de weg van Michael schenen op te gaan, en van geregelde studie niets wilden weten. Zelfs de zusters vonden, dat Michael's privilege zich niet uitstrekte tot allen. Ze wisten Michael te bewerken, de kinderen op hun plicht te wijzen. Inderdaad stond ook hij op het standpunt, dat niet iedere Bakoenin een wijsgeer moest worden. En hij schreef aan de broertjes een vermanende brief.

„Ik sprak jullie van morele vrijheid, van die vrijheid welke bestaat in het uitroeien door geestelijke inspanning van alle slechte eigenschappen en voornemens. Maar jullie hebben gedacht aan een andere vrijheid, welke jullie leeftijd, jullie studies en jullie beperkte middelen thans buiten jullie bereik brengen.

Verdrievoudig je ijver en bereid elke schoolles goed voor. En spreek niet meer tegen Jan en alleman over de rechten van de mens. . ."

Vader Alexander besloot echter, voorbeeldig te werk te gaan. Hij nodigde zijn verlaten schoonzoon Djakow, desondanks een voorbeeld van familietrouw, uit, de jongens te bezoeken en hen, desnoods aan den lijve te straffen. Toen de zusters en Michael dat vernamen, woedde er een storm in Premoekjino. Drie Bakoenins, die door een vreemde — zelfs Warwara dacht zo over haar man — zouden worden getuchtigd. De familie-eer gedoogde geen enkel ingrijpen van de zijde van Djakow. Warwara maakte haar man dit besluit bekend. Deze echter, die de oude Alexander ter wille wilde zijn, bezocht de drie jongens, wist hen volkomen te winnen, nam hen mede naar zijn landgoed, en overtuigde de kinderen. Het was Paul, die bekende: „Ik had bij Schiller gelezen: Alle anderen *moeten*. Maar de mens schept en *wil*. . . Maar nu heb ik de noodzaak ingezien om me te onderwerpen. Er zijn gevallen, je hebt gelijk, dat een mens *moet*. . ." En zo ook schreef hij het aan Michael. Voor het eerst scheen het Michael toe, dat de realiteit een overwinning had behaald op Fichte.

X

BJELINSKY

In de herfst kwam Bjelinsky aan in Premoekjino, en zijn roep ging hem vooraf. Hoewel hij niet van adel was, noch tot de landheren behoorde, geen Duits kende of Engels, hadden zijn artikelen in de „Telescoop" sterk de aandacht getrokken. Nu was hij gewonnen voor Fichte. Hij drukte het geleerd en toch duidelijk uit, wat hij in de Duitse wijsgeer meende te vinden: „Wat iedereen in de mensheid liefheeft is de toekomstige ontwikkeling van zijn eigen bewustzijn." En lyrisch: „In de verte, achter de

heuvelen, verschijnt de horizon met de avondhemel, stralend en gloeiend met de pijlen der ondergaande zon, en de ziel droomt, dat zij in de plechtige stilte het mysterie der eeuwigheid aanschouwt, dat zij een nieuwe aarde en een nieuwe hemel ziet."

Bjelinsky's bewondering voor Michael was groot. Later schreef hij hem, hoe hij zijn vriend had gewaardeerd: „Jij richtte mij uit de dood weer op, niet door je nieuwe vertroostende denkbeelden, maar door me naar Premoekjino te brengen. Mijn ziel werd zachter, mijn bitterheid verdween, en zij werd vatbaar voor heilzame indrukken en genezende waarheden. De harmonie van Premoekjino droeg niet alleen bij tot mijn wederopstanding. Zij was er de oorzaak van. . ."

Indien Bjelinsky echter gewaagde van de innige eendracht, die hij op het landgoed vond, dan was dit door de meegaandheid van de oude Alexander, die niet de kracht meer had, zich te verzetten. Zelfs zijn kinderen moesten hem bij wijle doen sparen. Toen eens aan tafel het gesprek kwam op de Franse revolutie, welke de oude man toch zelf voor een deel had bijgewoond, verdedigde Bjelinsky de terreur der Jacobijnen en hij veronderstelde, dat er ook in Rusland eens hoofden zouden rollen. Hoewel de schier blinde gastheer uit beleefdheid zweeg, vond Michael het nodig, de indruk van zulk een ketterij weg te vagen door in de geest van zijn vader te spreken. Er waren echter ook werkelijke redenen voor Michael, om weerstand te bieden aan het realisme van zijn vriend, die niet van zijn stand was. Nimmer hadden de Bakoenins uit hun theorieën ook maar enige conclusie getrokken, welke maatschappelijk gevaarlijk kon heten. Dat de liefde, waarvan zij droomden, ook de bevrijding der slaven met zich zou moeten brengen, was niet in hen opgekomen. Dat zij zelf voorrechten zouden moeten prijs geven, waren hun absurde gevolgtrekkingen geweest. Bjelinsky, die tot een andere en rebelse klasse behoorde van intellectuelen, verscheurde een illusie. Hoewel Tatjana en Alexandra vooral door hem werden geboeid, gevoelden de ouderen, dat hij een sfeer

verbrak. Wel paste hier de verliefdheid van de jonge man voor Alexandra, wel was zijn geestdrift voor de wijsbegeerte en de kunst in overeenstemming met die der anderen. En toch werd Michael gemelijk in zijn bijzijn. Dat Bjelinsky overwicht won op zijn zusters gedoogde zijn trots niet. Soms werd hij onhebbelijk, en begon met zijn zusters in het Duits te spreken, dat Bjelinsky niet verstond.

Eerst later heeft Michael zich rekenschap durven geven van zijn jaloezie, die werd opgewekt door Tatjana's bewondering voor Bjelinsky: „Ik weet niet, hoe mijn gevoelens voor Tatjana onder woorden te brengen. Ik weet alleen, dat zij tot jaloezie verwerden, en dat deze mijn ziel verteerde. Zij verwoestte mijn innerlijk. Oh, indien je wist, indien je kon begrijpen, welke vreselijke vernederingen ik onderging, hoe ik mijn eigen demoralisatie en onmacht gevoelde. Ik, die me van een zo hoge taak bewust was geweest, een zo verheven roeping, ik bukte voor een lage, onwaardige hartstocht, die mijn wezen veroverde, zodat ik zijn slaaf werd en geen kracht had me te bevrijden. Ik werd een voorwerp van medelijden voor mijn zusters en voor jou. Het was een hel, een hel met al haar martelingen. . ."

Zo groot was de behoefte dezer jonge mensen, hun hart uit te storten, dat Michael deze brief aan Bjelinsky zond, die nimmer had begrepen, waarom Michael nors en onaangenaam kon zijn. Deze echter vond wellicht meer aanleiding dan oorzaak voor zijn onlustgevoelens in de aanwezigheid van Bjelinsky. De zomer van 1836 was het einde van een droom. Voor het laatst waren allen gemeenzaam geweest in het zoeken van waarheid en schoonheid, van het opgaan in een illusie. Toen Bjelinsky en kort na hem Michael, het huis hadden verlaten, was de warme morgenstemming en de midzomerdroom voorbij. Ljoebow was ziek van verdriet en van zwakte. Stankewitsj schreef haar niet eenmaal. Wat beduidde het, dat Michael haar bezwoer, dat Stankewitsj's liefde heilig was en verheven? Dat een hogere mens in hem sprak? Dat de liefde voor Ljoebow het individuele leven van deze man ge-

heel had veranderd in het leven van het absolute zelf? Wat kon Michael weten van werkelijke verliefdheid en zinlijke verlangens van een jonge vrouw?

Stankewitsj was teruggekeerd uit de Kaukasus, doch slechts om te overleggen met zijn vader en broer. Zij besloten dat zijn zwakke gezondheid niet toeliet, dat hij trouwbeloften deed. De volgende zomer zou hij naar Karlsbad gaan. Waarom zou hij Ljoebow niet huwen, opdat zij met hem kon meegaan en hem kon bijstaan? Niemand beantwoordde deze uiting van een hijgend verlangen. Michael's oudste zuster zou sterven, zodra haar droom ten einde was.

XI

WARWARA

Warwara vermeed het, tot Ljoebow te spreken over Stankewitsj. Zij wilde een wonde niet openrijten. En veel meer: ze gevoelde zich schuldig. Ze wist, dat zij van Stankewitsj hield. Eenmaal, in het voorjaar van 1837, had zij gepoogd, zich met Djakow te verzoenen. Was zij het zelf, of was het Michael, die het onmogelijk maakte? Ze wist, dat zij zelf in haar diepste wezen Djakow haatte, en daarom zo gaarne gehoor had gegeven aan Michael's verwijten. „Warwara, afzien van liefde is een misdaad. En jij staat op het punt, die te bedrijven. Je zou je zelf afscheiden van waarachtig menselijk leven door je te verzoenen met een bruut. Zeg mij, wat ik moet doen om je te overtuigen, dat ik gelijk heb. Er is niets, lieve Warwara, dat ik niet zou willen doen, niets waarvoor ik zou terugdeinzen. Je weet niet, hoe ik je liefheb, en wat ik voor je zou willen doen als je naar mij luistert. In Gods naam, Warwara, gooi je zelf niet weg. . ."

Warwara wist nu, dat zij niet zo gevoelig meer was voor Michael's uitbundigheden. Zij wilde pogen, haar man op te voeden in haar eigen idealen. Djakow kwam naar Premoekjino, hij

gedroeg zich als een gentleman, maar het was duidelijk, dat hij de volgens Michael „dierlijke" opvatting koesterde, dat de vrouw een wezen was om mee te slapen in hetzelfde bed. Toen Warwara weigerde, berustte haar echtgenoot in haar vertrek naar het buitenland, in naam terwille van de gezondheid van hun kind. Zodra Michael hoorde van haar plannen, wilde hij haar vergezellen. Stankewitsj vertoefde sinds de zomer in het buitenland. Zonder dralen schreef Michael hem en verzocht hem het reisgeld te lenen. Toen vader Alexander daarvan hoorde, werd hij somber gestemd, achterdochtig jegens zoon en dochter beide, die een complot smeedden, om uit te wijken naar den vreemde. Maar de twee duizend roebel die Stankewitsj aan Michael zond, had deze nodig om een deel van zijn schulden te betalen in Moskou.

De brief van Stankewitsj uit Berlijn bevatte echter meer dan een chèque: een geestdriftige brief over een nieuwe ontdekking: Hegel. Met Bjelinsky verdiepte Michael zich nu in het idealisme van de Duitse wijsgeer. Indien aan de wereld de redelijke idee ten grondslag lag, dan moest al het werkelijke redelijk, al het redelijke werkelijk zijn. Dan moesten realiteit en idealiteit verzoend zijn. Dan moest de wereld volmaakt zijn, zoals zij was. Een betere was niet denkbaar, ook al scheen zij onredelijk. Ook de onredelijkheid was in het redelijke begrepen, want hoe zou dit zichzelf kunnen kennen zonder zijn tegenstelling?

Bjelinsky en Michael waren verzoend. „Nooit ondervond ik van jou zoveel liefde, zoveel adel van karakter, zo'n ruimheid van geest, zulk een poëzie, zulk een edelmoedigheid in je hele persoonlijkheid, uiterlijk en innerlijk, als in die tijd. De herinnering zal immer in mijn hart leven, en in die zin zul je altijd voor me bestaan," zo bekende Bjelinsky hem later.

Een onbeduidend incident deed de verhoudingen verkoelen. Een nieuwe kameraad, Katkow, was geneigd, meer partij te kiezen voor Bjelinsky dan voor Michael, indien er meningsverschillen bestonden. Michael nam Bjelinsky kwalijk, dat deze

Katkow de hand boven het hoofd hield. Opnieuw woedde de jaloezie in Michael's hart, toen de uitgever van de Moskouse „Waarnemer" aan Bjelinsky opdroeg, zijn krant te redigeren. Eenmaal werkte Bakoenin er aan mede: hij vertaalde enige voorlezingen van Hegel. Maar hij ontdekte, hoe hij zijn romantisch verleden verloochende. Aan zijn zusters zette hij uiteen, dat Fichte's „Ego" alle objectiviteit had verstoord, alle realiteit, en dat zijn leer had geleid tot egoïstische zelf-aanschouwing. Het was nodig terug te keren tot de werkelijkheid. „Ik zie het nu in: het geluk ligt niet in de verbeelding, niet in het abstracte dromen, maar in de levende realiteit. Opstand tegen de werkelijkheid is in zichzelf de bron des levens doden." Hij sprak van de „schone Russische werkelijkheid" en hoewel hij niet dacht aan politieke consekwenties scheen de rebel een conservatief te zijn geworden.

Zijn zusters verweten het hem niet. De droom was ten einde, voor allen. Maar er lag voor Michael, immer zo trots, een vernedering in, te bekennen, dat hij had gedwaald. En had hij inderdaad gedwaald? Hij ging twijfelen, of de werkelijkheid inderdaad redelijk was, poogde Bjelinsky over te halen, niet langer de „Waarnemer" te leiden in de voorgestelde lijn, omdat hij evenals de andere jongeren toch te weinig vast in zijn schoenen stond. Bjelinsky weigerde, zijn positie prijs te geven. Hij had, mede door Michael zelf, een groot gevoel van eigenwaarde ontwikkeld. Van leerling voelde hij zich gelijke, wellicht meester geworden. „Je eigendunk heeft me niet tot je gevoerd," schreef Bjelinsky zijn vriend, „zij beviel me nooit. Maar het kokende leven, je onrustige geest, je felle streven naar waarheid, voor een deel ook de ideale verhoudingen tot je broers en zusters hebben me voor je ingenomen. Je was voor mij een belangwekkende en heerlijke verschijning. Nu ben je in mijn ogen alleen de uitdrukking van een chaotisch woeden der elementen. Je „Ik" streeft er naar, zich uit te breiden in reusachtige vormen. Deze ontwikkeling in je ziel moet je pijn doen. Want daarin

voltrekt zich de onmacht om te scheppen, de onmogelijkheid om vruchtbaar te zijn."

Het was een smartelijke belediging. En hoe diep voelde Michael de slag. Alexandra Beyer had hem haar liefde bekend, en hij was onmachtig geweest, die te beantwoorden. Onmachtig om vruchtbaar te zijn. Impotent. De krachtige platonische binding aan zijn zusters, zijn nauwelijks gesublimeerde hartstocht voor Tatjana beletten hem, onbevangen lief te hebben. Al zijn driften moesten zich uiten in zijn liefde voor het denken en het betogen. En was ook daarin zijn taak die van de vernietiging? Kon dan de verwoesting ook niet scheppen? Was dan het verdelgen niet even redelijk en even werkelijk als het voortbrengen?

Een nieuwe vriend, Wassili Botkin, kon het verlies der oude genegenheid niet vergoeden. Botkin was de zoon van een rijk theehandelaar. Hij had gereisd in gans Europa, en was een kenner bij uitnemendheid van letterkunde en muziek. Hij was rijk, en Michael leefde enige tijd op zijn kosten. Maar de jongen beviel hem niet, evenmin als Katkow. Toen het in Mei 1838 vaststond, dat Warwara zou vertrekken, verliet Michael Moskou, om afscheid te nemen van zijn zuster. Djakow zou zijn vrouw wegbrengen tot Sint Petersburg, en Michael zou achterblijven. Hij bleef ook, toen zijn moeder met Tatjana en Alexandra naar Moskou ging, waar zij opnieuw Bjelinsky ontmoetten, en hem uitnodigden, mee terug te gaan naar Premoekjino. Botkin vergezelde hen. Er was geen vrede, er was slechts een wapenstilstand. Over alles hing bovendien de schaduw van Ljoebow's naderende dood en de afwezigheid van Warwara, die in Berlijn Stankewitsj had ontmoet, wat voor Ljoebow verborgen werd gehouden, om haar niet nog meer te doen lijden.

Toen Bjelinsky met zijn vriend was vertrokken, schreef hij aan Michael een wrede brief, welke misschien alleen intieme vrienden geheel begrepen. Michael had, zo schreef Bjelinsky, alleen geleefd in theorie, en buiten het leven zelf. Abstracte gedachten hadden de levende realiteit vervangen: „In feite heb je

nooit geleefd, je weet niet, wat iedere man weet, al is hij nooit op school geweest. Je kent niet de daad des levens, welke een mysterie is, zelfs apart van het gevoel van liefde. . ." Dan schreef Bjelinsky over Michael's zusters, en over wat deze aan hen had misdaan: „Je leidde hen in het rijk der gedachten in, en gaf hun een nieuw leven. Maar ik heb alle reden om te denken, dat zij alles hadden willen doen, om er aan te ontkomen. Vóór jij hun de belangrijkheid van het abstracte denken leerde, hadden zij daaraan geen behoefte, omdat zij eenvoudig bereid waren zich, geleid door haar natuurlijke gevoelens, te onderwerpen aan wat de voorzienigheid voor haar had bestemd. Dit laatste bevalt me beter." Bjelinsky vervolgde, dat de zusters slechts twee magische woorden kenden: „Michael zegt", en hij hoopte, dat zij eens die mantel van andermans geleerdheid zouden afwerpen en terug zouden keren tot haar zo beminlijke eenvoud.

Michael was woedend. Hij verbood Alexandra, en liet zelfs zijn vader verbieden, om Bjelinsky nog te ontmoeten. Alleen de dood van Ljoebow, twee jaar nadat zij Stankewitsj had ontmoet, en zonder deze in al die maanden te hebben weergezien, temperde Michael's hartstochten. Na de volkomen breuk zond Bjelinsky een verslag van het gebeurde aan Stankewitsj, en over Michael het volgende:

„Een wonderlijk mens, een diepe, primitieve, onverschrokken natuur. Dit kan niemand ontkennen. Maar zijn verzoeken, zijn kinderlijkheid, zijn gebrek aan scrupules en aan plichtsgevoel, zijn onoprechtheid, zij maken vriendschap met hem onmogelijk. Hij bemint ideeën, geen mensen. Hij wil met zijn persoonlijkheid overheersen, niet liefhebben. . ."

XII

ROEP VAN BERLIJN

In de winter van 1838-'39 kwam Michael thuis, om ernstig te

studeren en zich tevens te wijden aan de papierfabriek van zijn vader. Zijn belangstelling voor financiële problemen was niet onbegrijpelijk, noch zijn dorst naar kennis: hij wilde naar het buitenland, weg uit het harde Rusland dat hem niet begreep, en waar hij niets kon ondernemen, weg uit dit milieu, waar de dromen van zijn jeugd waren gestorven.

Bij zijn studies deed hij een nieuwe ontdekking, die hem nog vuriger naar Berlijn deed verlangen: hij las Strauss' „Leven van Jezus", waarmee Botkin hem in kennis had gebracht. Er waren dus twee stromingen in de Hegeliaanse wijsbegeerte: één welke de werkelijkheid redelijk achtte, de conservatieve, de andere, die de nadruk legde op het feit, dat al het bestaande was gedoemd te vergaan. Strauss had het evangelie willen zien als een symbool, waarvan de zin nu eerst werd begrepen. Zo hief de rede langzaam de traditie op.

Michael begon niet slechts een nieuwe wereld, doch ook zich zelf te ontdekken. „Ik kan niet langer preken tot anderen," zei hij tot Tatjana. „Ik heb nu zelf ontwikkeling nodig. Terwijl ik anderen onderrichtte, is een leger van vijanden in mijn ziel binnengeslopen. Ik moet ze nu uitdrijven. . ."

Eerst in de zomer van 1839 trok hij naar Sint Petersburg, waar zijn broer Nicolaas studeerde. Hij verbleef er bij de oude Nicolaas Moerawjew, maar de drie zusters waren niet meer thuis. Bij Sergei Moerawjew. Hij aanvaardde van Botkin, die zijn zuster Alexandra had leren kennen, vier duizend roebel om zijn schulden te betalen, maar toen zijn vader vernam, dat Botkin poogde de liefde te winnen van Alexandra, verdacht hij Michael ervan, dat deze de twee jonge mensen had samengebracht, omdat hij van Botkin het geld verwachtte voor zijn buitenlandse reis. Vol verontwaardiging werkte Michael er nu toe mede, Alexandra van Botkin verre te houden. Maar hij begon zich meer dan ooit eenzaam te voelen. De winter bracht hij door in Moskou, waar hij Alexander Herzen en Ogarjew aantrof, die verlof hadden ontvangen hun verbanningsoorden te verlaten. Nog eenmaal

leefde Bakoenin op. Met Herzen wisselde hij van gedachten over Hegel, hij bezocht de recepties bij de rijke Ogarjews en de oudejaarsavond bracht hij door bij Botkin. Hij dronk er negen glazen champagne en gevoelde zich vrolijk worden. Toen hij warm en uitbundig werd, sprak hij over Ogarjew's vrouw, Maria. Hij vertelde, dat hij eens een bezoek had gebracht aan Ogarjew, en dat hij toen diens vrouw had aangetroffen met Katkow, in een nauwelijks fatsoenlijke kledij. Er ontstond een stilte, en de vrienden praatten er over heen. Maar de volgende dag wisten allen het, die de Ogarjews kenden. Ogarjew zelf gedroeg zich als een gentleman: hij ontkende volstrekt, dat zijn vrouw schuldig was. Katkow schreef een brief om dit te bevestigen, en beiden keerden zich tegen Bakoenin, „dat lange reptiel".

Kort na Nieuwjaar was het Michael zwaar te moede. Hij was zo droefgeestig, dat hij al zijn zelfvertrouwen had verloren. Hij had nog slechts één verlangen: Rusland te verlaten. Alleen Stankewitsj kon hij nog vragen, hem te helpen.

„Heel mijn leven," zo schreef hij, „al mijn deugd bestond in een soort van abstracte geestelijke kracht, en die kracht is gebroken op de geestloze banaliteiten van het leven van elke dag, heeft schipbreuk geleden in familietwisten, ruzies met vrienden, en misschien ook door mijn eigen onbekwaamheid. Nog leeft in mij voort de oude sterke behoefte, die alles overschaduwt, om te weten, dorst naar levende kennis die ongestild is ondanks mijn arme ijverige pogingen. Al mijn kennis is beperkt tot de wetenschap, dat ik niets weet: een noodzakelijk voorspel tot ware kennis, maar een droevig en ondankbaar stadium voor wie veroordeeld is, het niet te overwinnen."

Slechts één ding kon hem, Michael, bevrijden uit deze toestand: een reis naar Berlijn, om zijn geest te dopen in het water van de wijsbegeerte. In Maart verzocht hij zijn vader, het mogelijk te maken, dat hij in Berlijn ging studeren, opdat hij terug kon keren als een professor in de wijsbegeerte en een leerstoel in Moskou zou kunnen bekleden. Drie jaar zou hij nodig hebben,

en elk jaar twee duizend roebel, vijftien honderd desnoods. Daarna zou hij nimmer iemand lastig vallen met verzoeken om geld.

Zijn vader vreesde, dat Michael als een tweede Don Quichot nu weer verliefd was op een andere Dulcinea, maar hij stemde met het plan in, al zat hij slecht bij kas. Voor vijftien honderd roebel zou hij wellicht jaarlijks kunnen zorgen. „Een breed pad, een nieuw leven ligt er voor mij," juichte Michael. „Binnen enige jaren zal ik als een nieuw mens terug keren, een ware broeder en vriend, en jullie liefde waardig." Maar hij wilde geen risico's lopen, en vroeg Herzen, of deze hem binnen drie jaren geen vijf duizend roebel kon verschaffen. Edelmoedig zegde Herzen hem er duizend toe.

Aan Stankewitsj kon hij niet meer schrijven. Toen deze Warwara in Duitsland had verlaten, had zij in Napels plotseling bericht ontvangen, dat de jonge man haar ook daar zou bezoeken. Doch in Rome werd hij ernstig ziek. Warwara snelde naar hem toe. In een brief sprak zij al haar angst en liefde voor hem uit. Misschien was hij veroordeeld te sterven, zoals Ljoebow. Michael had haar nog geschreven, dat hij blij was dat zij elkander in Rome hadden gevonden: de enige man en enige vrouw in de volle zin des woords, zo zeide hij. Hij hoopte, dat het hun gelukken zou, spoedig naar Como te gaan, waar Stankewitsj op genezing hoopte. „Wees gelukkig, mijn liefste vrienden."

XIII

VAARWEL

Voor zijn vertrek bezocht Michael nog Premoekjino. De appel- en kersenbomen lieten hun bloesems vallen. Voor het eerst sinds 1836 heerste er vrede en harmonie in het huis. Nu Michael de banden zou verbreken, wilden zijn ouders, dat het afscheid waardig zou zijn. Ljoebow was overleden. Warwara toefde in het bui-

tenland, maar de overigen kwamen hem begroeten en waren tezamen in het oude nest. Natalie en Alexandra Beyer schreven afscheidsbrieven, betreurden, dat zij niet hadden kunnen komen.

Zijn broers en zusters brachten hem tot Kozitsino. Daar nam hij afscheid van Tatjana en Alexandra. In Torzjok gingen ook zijn broers. Alleen reisde Michael verder, naar Twer, en drie dagen voor zijn boot afvoer bereikte hij Sint Petersburg.

De laatste dagen in Rusland waren wreed en bewogen. Toen hij van Bjelinsky, die hier vertoefde, afscheid wilde nemen, trof hij bij hem Katkow, die hem ironisch bedankte voor zijn bemoeienissen inzake Maria Ogarjew, die hij, Michael, immers in Katkow's armen zou hebben gezien.

„Je hebt mijn naam te schande gemaakt. Je bent een ploert. Eunuch. . ."

Michael rees op als door een electrische vonk getroffen. Hij greep zijn wandelstok en sloeg wild in het rond, doch kon niet verhinderen, dat Katkow hem enkele malen in het gezicht sloeg.

Bjelinsky poogde hen te scheiden, en dit gelukte eerst, nadat zij beiden elkaar hadden uitgedaagd tot een duel op pistolen. Maar des avonds liet Michael door Bjelinsky aan Katkow berichten, dat hij zijn eer niet zodanig bezoedeld achtte, dat hij zijn doel en taak in gevaar wilde brengen, door zijn leven zelf in de waagschaal te stellen, alleen om een scheldwoord. Voor de vorm beriep hij zich nog op de Russische wetten, die het duel streng verboden, zodat eventueel Berlijn een geschikter plaats zou zijn. . .

Die nacht schreef Bakoenin de afscheidsbrief aan de zijnen, aan zijn broers en zusters. Aan Nicolaas verzocht hij, zijn plaats als oudste zoon in te nemen. Hij was een ogenblik bevreesd, dat Nicolaas onder de invloed zou komen van Bjelinsky of Botkin: „Houd gesloten en flink vast aan onze eigen kleine kring, en bedenk, dat geen vreemden die ooit kunnen vervangen. Bjelinsky is een goede man, maar niet een van de onzen, geen man van onze soort. Wees een vriend en beschermer van onze zusters,

leer hen en leer van hen. Van anderen te leren is het beste in de wereld."

Zijn tederste woorden waren voor Tatjana: „Lieve, mooie Tatjana, vaarwel, mijn liefste, heilige vriendin. Wees gelukkig, zo veel je kan, en onthoud mij nimmer je liefde. Zij is voor mij onmisbaarder dan de mijne voor jou. Schrijf dikwijls: alles wat je overkomt, moet ik weten, hoe klein het ook is. . ."

Alleen Alexander Herzen begeleidde hem die ochtend naar de boot, die hem naar het zeeschip te Kroonstadt zou brengen. Toen het vaartuig de ankers lichtte, stak een storm op, zo hevig, dat de wateren van de Newa zwaar golfden en de boot terug wierpen naar de kade. Herzen wachtte, totdat Michael opnieuw afvoer, en ze wierpen elkander nog enige laatste woorden toe, die dreigden te vervliegen in de orkaan. In een striemende regen zeide een eenzaam man, weggedoken in een zwarte jas, zijn vaderland vaarwel.

Alexander Herzen had Michael nog enige versregels toegeroepen van Poesjkin over Sint Petersburg. Ze bleven lang in Bakoenin's gedachten. Dan herinnerde hij zich zijn jeugd, zijn liefde voor de dichtkunst, en terwijl de tranen uit zijn ogen sprongen, welden uit zijn hart, herinnering aan zijn kinderjaren, enkele strofen van Igors Lied:

„Jaroslawna's stem weerklinkt als het klaaglied van de koekoek. Zij weerklinkt bij het opgaan der zon. Ik wil als de koekoek stroomopwaarts vliegen. Ik wil mijn beverbonten mouwen dopen in de Kajala. Ik wil er mee wassen de wonden van mijn prins, de diepe wonden van mijn held. . . Jaroslawna weeklaagt op de muren van Poetiwl. . ."

Wohlauf, wohlauf, ueber Berg und Fluss
Dem Morgenwind entgegen.
Dem treuen Weib den letzten Kuss
Und dann zum treuen Degen!
Bis unsre Hand in Asche stiebt,
Soll sie vom Schwert nicht lassen:
Wir haben lang genug geliebt,
Und wollen endlich hassen...

GEORG HERWEGH

TWEEDE HOOFDSTUK / STORMWIND

I

TOERGENJEW

In Lübeck schreef Michael Bakoenin voor het eerst aan zijn ouders, aan wie hij in zijn andere uit Sint Petersburg gezonden brieven nauwelijks aandacht had geschonken. Hij gevoelde zich bevrijd; de gedachte aan het vaderlijk gezag verstoorde zijn blijdschap niet meer. Een brief van Efremow uit Italië verduisterde nochtans zijn vreugde. Efremow had Stankewitsj en Warwara aangetroffen in Novi, een kleine plaats op de weg naar Como, en de toestand van Stankewitsj scheen hopeloos te zijn. In Berlijn kwam weldra van Warwara het bericht van Stankewitsj's dood.

„Hij is in mijn armen gestorven, als een dierbare vriend, meer nog: als de enige man die ik heb lief gehad. Erger misschien: als een kind, dat ik in de dood heb gewiegd, als iets van mij zelf, van mijn eigen diepste wezen." Het was, alsof Michael een ogenblik het verdriet van zijn zuster zelf beleefde, en hij troostte zich slechts met de gedachte, dat zij naar Berlijn zou komen en dat hij haar helpen kon, haar leed te dragen. Maar dit medelijden was vluchtig als het leven zelf. Michael was niet geboren „om te lijden", maar om te strijden.

Bij toeval ontmoette hij Iwan Toergénjew, die reeds twee jaren in Berlijn woonde. De jonge dandy, door zijn moeder eerst verwend en toen gehaat, omdat hij haar vergat in zijn snelle verliefdheid voor jonge vrouwen, had Stankewitsj gekend. Hij had hem eerst in Berlijn, daarna op een reis in Italië ontmoet. De dood van de jonge vriend deed beiden verwijlen in het nauwvervlogen verleden. Maar dan riep Michael uit:

„Verleden! Er bestaat voor mij geen verleden. Alleen de toekomst, een wakkere vogel die opvliegt en de herinnering aan de schimmen van de nacht wegvaagt."

Toergénjew glimlachte. Voor hem bestond slechts éne werkelijkheid: die van het heden, van de frisse borsten van gezonde vrouwen, de zijdige dijen van spartelende deernen. Maar in de romantische geestdrift trok hem iets aan: de drang naar gevaar; en Bakoenin was voor hem die wilde drift. Toen hij Michael sprak van Hegel, wiens wijsbegeerte hij had bestudeerd, scheen het hem, of ongekende vergezichten zich openden, zo vol vuur en lyrisch uitte Bakoenin zijn bewondering voor de geniale Duitser, de denker, die wording en verwording had geschetst als twee zijden van ene eeuwige beweging, die dynamisch scheen in zijn dialektiek. Eens, toen zij samen uren hadden gediscussieerd, en Toergénjew met electriciteit geladen scheen onder de hypnotische overtuigingskracht van Michael, nam hij na diens vertrek het deel van zijn encyclopaedie, dat een artikel bevatte over Hegel, en hij schreef daarin:

„Stankewitsj bracht ons bijeen. Zijn dood verbond ons, geen dood zal ons scheiden. Hoe zeer ik Michael bemin, ik kan het niet zeggen. Mijn gevoelens zijn als brede en diepe golven, en woorden zijn niet bij machte, ze te beschrijven. Stankewitsj stierf op 24 Juni. Ik ontmoette Bakoenin op 20 Juli. Van al wat verleden is, wil ik niets onthouden dan dit. . ."

Zij wandelden samen „Unter den Linden", zij zaten uren in de café's met hun vrienden te redetwisten over de wijsbegeerte, en wanneer Michael te kwistig zijn toelage had verspild, was het Toergénjew, die hem bijstond. Eens, op een avond, verdiepte hij zich in de vraag, of Michael een Hamlet was of een Don Quichot. Alle mensen waren onder te brengen in een van de beide klassen. Stankewitsj bijvoorbeeld was een Hamlet, hij zelf ook, maar Michael zou misschien een Don Quichot kunnen worden.

„Hamlet, dat is de analyse, het egoïsme, de man zonder geloof. Hij leeft geheel voor zichzelf. Doch in zichzelf geloven, zelfs dat kan de egoïst niet. Wij kunnen slechts geloven in iets hogers dan wij zijn. Zo twijfelt hij, zelfs aan zijn eigen twijfel,

ziet in zijn Ik ook alleen een vergankelijke verschijning, slechts de ontkenning van het absolute. Zeker, daarin schuilt ook een vernietigende kracht, zoals in het vuur, dat zichzelf verteert. Het vernielt en schept. Maar hoe dicht liggen bijeen, wat behouden en wat opgeheven moet worden! Tenslotte vernielt de twijfel alles. . ."

„Kan wie twijfelt dan niet tot de daad komen? Hamlet doodt tenslotte."

„Zeker, wanneer hij zelf is gedoemd onder te gaan. Maar zolang hij denkt, aarzelt hij. Want de daad eist drift en wil, het denken doodt ze. Lees zelf, wat Hamlet zegt:

„Zo maakt het peinzen lafaards van ons allen,
En wordt de frisse blos van 't kloek besluit
Verzieklijkt door 't onechte bleek van het mijmeren. . ."

„Waarom zou Don Quichot het tegendeel zijn van Hamlet?"

„Don Quichot leeft voor zijn ideaal, waarvoor hij bereid is, te lijden en zich te offeren. Hij leeft voor de strijd tegen de machten, die de mensheid vijandig zijn: de duivelen van de bozen. Hij is zelf onversaagd en geduldig, met schraal voedsel en arme kleren tevreden. Hij is van andere dingen vervuld. . ."

„Het schijnt een hoge eer, die je hem aandoet, Iwan. Maar Don Quichot vecht tegen windmolens. . ."

„Dat doet volgens de burger iedere idealist. Er zijn twee soorten van optimisten. Want Don Quichot is een optimist. Er zijn er zoals hij, die overal het kwaad zien, maar zeker zijn, dat zij zullen zegevieren. Zij hebben in de strijd een ver ideaal, een schone vrouw die zij dienen, een Dulcinéa. Doch de anderen zien het kwaad nergens, en daarom gevoelen zij zich rustig en blijmoedig. Zij hebben een illusie, en gaan met Dulcinéa naar bed. Wat ben jij?"

Michael lachte, eerst fijntjes, dan ietwat korzelig. Maar openhartig bekende hij:

„Je weet alles van me. Voor mij is een vrouw een idee. Ik ga niet met haar naar bed. . ."

II

BOHEMIENS

Nog diezelfde zomer kwam Warwara met haar kind naar Berlijn. Efremow vergezelde haar. Kort na haar dook ook Katkow op in de Duitse hoofdstad. Hij was conservatief gebleven en bestreed de linkse Hegelianen. De vrienden hadden hem in aanraking gebracht met een ontkenner bij uitnemendheid van alle waarden, die zich Max Stirner noemde. Het had Katkow behaagd, dat deze elke vorm van liberalisme en humanisme verwierp, en het socialisme honend een vorm van Christendom noemde. Alleen de macht was werkelijkheid. „Een handvol macht is meer dan een zakvol recht," had hij smalend beweerd in de berookte herberg, waar rond de tafel zijn kameraden zijn wijsheid genoten. Maar toen Stirner zijn eigen macht, zijn eigen Ik tot het hoogste verklaarde, en noch God, noch staat, noch mensheid, noch moraal erkende, slechts het egoïsme tot maatstaf wilde nemen, werd Katkow huiverig over zulk een nihilisme. „Ik heb mijn zaak op niets gebouwd," had Max Stirner gezegd, „behalve op mij zelf. Ieder is voor zichzelf het hoogste wezen, maar niemand bekent het zich. Wat doet God anders, dan zijn geluk, zijn macht, zich zelf nastreven? Wat zoekt de staat anders dan. . . zichzelf? Wat wil de mensheid dan, behalve de enkeling aan zich onderwerpen? Welnu, waarom zal Ik dan niet mij zelve zoeken?"

„Er was niets kwaads bekend van deze individualist," dacht Katkow. „Hij drinkt bier in een kroeg, en hij schrijft een boek, en hij werkt voor anderen om zijn brood te verdienen. Misschien heeft hij een vrouw lief en een kind, en hebben zij meer macht over hem dan hij over anderen. Dan delft hij het onderspit met

zijn egoïsme, en dient uit liefde. Maar het is gevaarlijk, zo te spreken. Als een boer het hoort of een arbeider, of een slaaf in Rusland, zou het de maatschappij kunnen verstoren." En Katkow vermeed Max Stirner, om niet te worden herinnerd aan slaapstorende denkbeelden.

Toch was hij gaarne in de kring der jongeren, die hij bij Warwara, in haar appartementen op een derde verdieping, aantrof. Er stonden bloemen in de kozijnen, een kanarievogeltje zong soms zijn trillers, zij dronken Russische thee, lazen voor uit Byron's „Cain", dat boek van verzet tegen de vader, en zij debatteerden over de onsterfelijkheid, wanneer Warwara vol heimwee naar de tijd, dat Stankewitsj haar vergezelde, dacht aan zijn ziel en twijfelde, of er nog iets van hem zijn zou behalve de herinnering. Michael, om haar te troosten, trachtte de onsterfelijkheid te bewijzen van het Ik, van de geest. „Er moest iets zijn, dat bleef, indien de mens scheen te zijn gestorven," meende hij.

„Wat van Beethoven blijft, dat is zijn muziek, en dat is genoeg. Daarin leeft hij," zei Warwara.

Beethoven... Hij was nog immer de niet van zijn troon te stoten koning. Bij het horen van de Negende Symphonie huiverde Michael, als toen hij haar voor het eerst onderging met Natalie Beyer. Mozart? Misschien. Rossini? Niets. Schubert was mooi. Maar Beethoven was een reus. Vergeleken bij hem was al het andere ijdel.

Wanneer zij niet samen kwamen bij Warwara, dan ontmoetten zij elkaar bij Varnhagen von Ense, een gepensioneerd diplomaat, die het Congres van Wenen nog had meegemaakt, gezant van Pruisen was geweest in Württemberg, nu weduwnaar was, doch de nagedachtenis van zijn vrouw en haar werk diende en verdedigde de geest en de kunst van Rachel Levin. De eerste maal had Bakoenin de oude heer aangetroffen in bed. Michael had een groen vest aangedaan, om de diplomaat te behagen. En deze had beloofd, de jonge Russische edelman in kennis te bren-

gen met Goethe's liefde: met Bettina von Arnim. Inderdaad had hij haar ontmoet: zij was grijs en oud, het haar was sluik, de kledij slordig: de schim van een legende.

Het liefst nog zaten de jongelui, indien Warwara te zeer bezig was met haar kleine, bij Müller-Strübing, die zichzelf de Vergilius noemde in het Vagevuur, waarin de jongeren verkeerden. Journalist, kunstcriticus, pamflettist was Müller-Strübing tot vijf jaar gevangenis veroordeeld in zijn onstuimige jaren. Nu vergenoegde hij er zich mee, het zaad van het verzet te werpen in jonge harten. Onuitputtelijk geduldig was hij overigens voor jonge Russische aristocraten, die hun roebels met hem deelden en kwistig het geld van hun vaders in Berlijn rondstrooiden, beneveld schenen door wijsbegeerte en verzen, meer dan door het bier en de wijn die zij dronken.

Intussen wilde Michael niet ontrouw worden aan zijn doel. Hij zou doctor worden in de wijsbegeerte, was na een schitterend toelatingsexamen (sprak zijn diploma niet van een jonge student, die „Vir juvenis ornatissimus" was, een uitblinkende jongeling?) aanvaard als leerling van professor Werder. Alle dictaten schreef Michael over voor zijn broer Paul, die nog immer, hoe ver ook verwijderd, aan zijn jeugddromen trouw bleef.

„Wij hebben gisteravond Schelling gehuldigd," schreef Michael hem. „Een fakkeloptocht van studenten en professoren trok langs zijn huis. Wij hebben hoera geroepen als echte Germanen. Ik vrees nog, mijn Frans te verleren. Maar de wetenschap spreekt heden Duits. Kom hierheen, als je enigszins kunt. Het is misschien jammer, dat je naar Berlijn moet komen, om te leren denken. Want de Duitsers zijn toch eigenlijk verschrikkelijke filisters. Als maar een tiende deel van wat zij in hun geest hebben ontwikkeld, zou overgaan in hun leven, zouden zij uitstekende lui zijn. Tot nu toe zijn zij helaas vooral belachelijk: een kruising tussen geest en bier. . ."

III

SCHULDIGE LIEFDE

Die avond was het gesprek gekomen op Calderón, de Spaanse schrijver, die de romantici in Duitsland zo innig hadden vereerd. Toergénjew had zijn „Devoción de la Cruz" gelezen.

„Het is een wild, hartstochtelijk drama," zei hij. „Misschien dieper dan Hamlet, en vreselijker. Shakespeare zou dit niet hebben kunnen schrijven, want het is te huiveringwekkend. Luister: Eusebio, die zich wijdt aan misdaad en kwaad, doodt zijn broeder, omdat deze hem in de weg staat bij het veroveren van zijn zuster. Hij weet niet, dat Julia zijn zuster is, en daarom begeert hij haar. Zij beantwoordt zijn hartstocht op dezelfde wijze. Wanneer zij tenslotte bereid zijn, zich aan elkaar te geven, en Eusebio haar ontkleedt, ontdekt hij op haar borst een vlammend kruis, zoals hij ook zelf draagt. De bloedschande voltrekt zich alleen niet, omdat het kruis tussen hen beide staat, en hen scheidt."

„Het kruis," viel Katkow in, „is hier de maatschappelijke orde, symbool van de goede zeden en de moraal."

„Jij bent een huichelaar," viel Michael uit, die zich de liefdesgeschiedenis herinnerde tussen Katkow en Ogarjew's vrouw, en ondanks de herstelde vrede nog met bitterheid dacht aan het gevecht, dat hem het afscheid van zijn vaderland zo wreed had gemaakt.

„Jij erkent de orde, maar overtreedt haar."

„Goed," antwoordde Katkow. „Niet alle regelen gelden voor iedereen. Een edelman is geen slaaf. Maar de edelman, die boven de wet staat, moet die wet doen eerbiedigen."

„Dus is er tweeërlei moraal?"

„Natuurlijk. De massa moet onderworpen zijn aan de wet. De vrije niet. Maar niet ieder kan vrij zijn. Daarom moet de

elite wel doen, wat zij wil, maar zij mag niet spreken, alsof zoiets geoorloofd was. . ."

„Ik zei, dat je een huichelaar was. . ."

„Is dat een argument? Moet de samenleving afzien van de mogelijkheid, dat een aristocratie haar leidt? Moeten wij met onze handen werken, in plaats van te denken en te overwegen? Een maatschappij van werkers alleen zou geestloos zijn, een mierenkolonie, een bijenkorf. Ik haat bijen en mieren, die maar één drift kennen: te zwoegen. Eeuwen lang blijft hun samenleving onveranderd. En dat niet alleen: eeuwenlang kent geen enkel wezen geluk of genot."

„Goed. Maar als je dat anders wil, predik dan de mieren en bijen, dat een ander leven mogelijk is."

„Pardon: indien zij niet meer vergaren en niet meer werken, wie zal dan de gemeenschap in stand houden? Om het een minderheid mogelijk te maken, te genieten, het leven op hoger plan te verheffen, te denken in niets-doen, moet de massa zwoegen. Zij moet geloven, dat dit haar hoogste roeping is. Wij moeten het ook geloven, ook al handelen wij anders. Of doen, alsof. . ."

„Wat heeft dat alles voor de duivel met Carderón te maken," riep Toergénjew.

„Het kruis als talisman," zei Katkow. „Zonder het kruis: de bloedschande."

Er was een druk debat over liefde tussen broer en zuster, over Byron en Chateaubriand, over vriendschap tussen mannen die hoger stond dan sexuele banden tussen echtgenoten, over Plato, over de onbelangrijkheid van de driften en de verhevenheid van de kameraadschap. Michael sprak weinig. Het was, alsof Katkow hem plotseling weer het woord „Eunuch" in de hersenen had gehamerd. Toergénjew betoogde, dat een man iedere vrouw kon veroveren, met haar naar bed kon gaan, zonder geestelijk aan haar te zijn gebonden, en dat sexualiteit kameraadschap uitsloot. Liefde en haat lagen zo dicht bijeen, dat echte vriendschap nooit sexueel kon zijn.

„Wie een vrouw hoog acht, slaapt niet met haar. Huwelijk is prostitutie."

De klanken drongen nauwelijks door tot Michael. Hij hoorde, maar hij verstond niet. Hij droomde van Premoekjino, van zijn zusters en broers, van Tatjana, zijn Dulcinéa. Zou hij een Don Quichot worden? Een idee dienen, geen gezin stichten, alleen heimwee hebben naar het schone en ware? Wellicht...

Paul moest komen. Dan zou hij hem leren, wat het leven moest zijn. Paul was verstrikt in de netten van Alexandra Beyer. Michael zou zijn vader schrijven, dat het beter was voor Paul, dat hij los kwam van die oudere vrouw, dat hij naar Berlijn moest reizen. Met Tatjana. Met Tatjana, zijn Dulcinéa... Toergénjew zou misschien wel het geld lenen voor Paul. Hij was rijk en gul. Dan kon vader de reis betalen voor Tatjana.

Ja, Paul moest komen. En jeugdherinneringen welden op, met verzen van Goethe: „Dahin, Dahin geht unser Weg! O Vater, lass uns ziehn..."

IV

DE LOKKENDE ROEP

Paul kwam naar Berlijn, maar zonder Tatjana. Hij reisde met Michael en Warwara naar Ems, naar Frankfurt, naar Dresden. Vandaar ging Michael alleen naar Berlijn terug, om zijn studie voort te zetten.

Toen vernam hij, in de winter van 1841, dat Toergénjew een bezoek had gebracht aan Premoekjino. Hij had zich charmant gedragen, met de jongste broertjes gespeeld, poppetjes voor hen getekend, hij, de afgod van Alexis en Alexander. En weldra was het uit de brieven van Tatjana voor Michael duidelijk: Tatjana was dodelijk verliefd op Toergénjew. Zij hadden uren gedwaald in de bossen en langs de oevers van de Osoega, in een zo innig

vertrouwde wereld van dingen en gedachten, één in hun romantische gevoelens. Tatjana was ouder, zeven en twintig jaar nu. Haar eens in dweperij afgeleide gevoelens zochten nu het enig werkelijke: de man. Toergénjew was een veroveraar. Toen hij naar Moskou was vertrokken, hoorde Tatjana van een schandaal: een knap naaistertje, dat bij Iwan's moeder in huis woonde, verwachtte een kind van hem. Tatjana dacht er niet aan, het hem te verwijten. Tenslotte was Iwan een man, een man op wie een vrouw trots kon zijn. Slechts met verachting dacht zij nog aan Michael's opvatting over de liefde, over het sublimeren, over het vergeestelijkte Ik. Leven was drift, en lust en geluk.

Tatjana, ontwaakt en gewekt door de lokkende roep van de liefde, reisde Iwan na, naar Moskou. Het was lente geworden. Slechts driemaal ontmoette zij Toergénjew. En zij begreep. Hij had haar niet lief, al was hij verliefd geweest. Hij vermeed haar, ontweek haar liefkozingen, wendde de blik af van haar hongerige ogen, die hunkerden naar een kus van zijn lippen.

Terug in Premoekjino, na deze wrede nederlaag, schreef Tatjana aan Iwan Toergénjew haar laatste brief.

„Ik haat je niet; ik heb je lief. Ik heb niet mezelf bemind, maar jou. Daarom ben ik niet gekwetst in mijn eigenliefde. Ik ben toch Michael nu dankbaar, dat hij me heeft geleerd, troost te zoeken in de verbeelding en in het denken. Of het mij helpen kan? Misschien niet meer. Maar ik wil geen eisen stellen en ben niet ijdel. Ik ben een vrouw, en geen kind meer. Indien mijn liefde je ongewenst is, ruk haar dan uit je hart. En vergeef mij mijn dwaze hoop. Vergeet ook, dat ik je deze winter heb gevraagd, Michael met geld te helpen. Misschien heb je mij ervan verdacht, dat ik de genegenheid, die je voor mij scheen te hebben, wilde uitbuiten ten bate van Michael. Ik schaam me, dat ik die veronderstelling uit, en ik schaam me ook, dat ik je heb lastig gevallen. Michael is mijn broer, en ik meende hem lief te hebben. Maar jij hebt me pas geleerd, wat liefhebben is, tot waanzinnigs toe verlangen naar een man als jij. Niets wil ik

voor je verbergen, want je hebt me wakker gemaakt, al was het niet om me gelukkig te maken. Misschien is zo het leven. Misschien is geluk een droom, en de werkelijkheid een droevig ontwaken. Vaarwel."

Toergénjew las de brief tweemaal. Hij voelde zich gestreeld en gelukkig, met een tikje melancholie, die een lustgevoel was. Hij zou nu het geld aan Michael sturen, juist nu, al hield zijn moeder hem verschrikkelijk kort na het avontuur met dat meisje. Michael had hem pas geschreven, dat hij Schelling studeerde en Ranke las. Hij was mistroostig, zo alleen in Berlijn, en had razende kiespijn. Warwara en Paul waren uit Dresden weer naar Rusland teruggekeerd, en Michael had hem, Toergénjew, pas een vlammende brief geschreven, om te verhinderen, dat Warwara naar bed zou gaan met die bruut van een Djakow, haar wettelijke echtgenoot nog wel. Toergénjew zou zich daar niet mee bemoeien. De Bakoenins waren gevaarlijke lieden, tenslotte, de vrouwen zowel als de mannen. Don Quichots. Maar het geld wilde hij naar Berlijn sturen. Toen zij er nog samen waren geweest, hadden zij beiden geklaagd over de ouwe lui, die te schriel waren. Michael had aan Alexis geschreven: „Zeg aan onze ouders, dat wij bezig zijn te leren van de lucht te leven, maar dat we de training nog niet hebben voltooid." Oorspronkelijke kerel, Bakoenin, maar gevaarlijk. Wat tot nu toe spel was, kon ernst worden. Uit de Faust had Michael geciteerd:

„Ich bin zu alt, om nur zu spielen,
Zu jung um ohne Wunsch zu sein."

Wat was dan zijn wens? Natalie Beyer had verteld, dat Michael soms kon kijken alsof hij de wereld wilde vernietigen. Het was beter, er van te genieten. Was er geen schoonheid, geen lust, geen liefde? De koning van Pruisen was een reactionnaire tyran. Berlijn was niet veilig voor jonge Russen, die tegen hun vaders waren opgestaan. Hij, Iwan Toergénjew, zou straks naar

Parijs gaan, de heerlijke stad van opera's en crinolines, van dichters en schrijvers. Hij wilde een schrijver worden, geen denker en geen politicus. Herzen en Ogarjew, dat waren kerels, die niet vervaard waren, maar toch mondaine, sceptische aristocraten, die het leven wisten te genieten. Er was iets huiveringwekkends aan Michael Bakoenin. Alsof hij een storm droeg in zijn hart. Maar hij, Iwan Toergénjew, had veel aan hem te danken.

Die roebels zou hij hem zeker zenden.

V

ECHO DER JEUGD

Op de derde November van het jaar 1842 schreef Michael een brief naar Premoekjino, van uit Dresden.

„Paul en Toergénjew zijn weg. Toen ik van hen afscheid nam, nam ik nogmaals, voor het laatst, afscheid van jullie, van Premoekjino, van Rusland, van mijn hele verleden. Paul was de laatste echo van een wereld, die me zo lief was. Nu is die echo verstomd. Niets blijft me nog van jullie. Vaarwel. Alleen vreemden omgeven mij, alleen vreemde talen hoor ik. De stem van huis, de taal van mijn land zwijgt. Ik wist nimmer, dat ik jullie zo lief had, dat ik zo aan jullie was verbonden. Terwijl ik schrijf, schrei ik als een kind. Het is laffe zwakheid. Maar ik zal niet proberen, het voor jullie te verbergen. Ik heb in zo lang niet mijn hart kunnen uitstorten. Het vertrek van Paul heeft me alle verhullingen doen wegrukken. Mijn hart leg ik voor jullie open. Nog eens en voor het laatst voel ik dat jullie een deel bent van mij zelf. En nu zeg ik jullie vaarwel. Ik weet, dat ik verder niets te verliezen heb. Dit zijn mijn laatste tranen.

Lieve Tatjana, hang mijn portret in je kamer, ik heb het voor jou laten maken. Misschien zal ik zo in je hart blijven leven. Misschien ben ik voor jullie al een schim geworden. Dit portret

en Paul's verhalen zullen me misschien weer voor jullie doen leven. Warwara kon dat niet doen. Zij kende me niet zo goed.

Herinner jullie je, hoe op een herfstavond wij ons verbeeldden gestalten te zien in een heg tussen Lopatino en Mytnits? Hoe een zwerm vogels overvloog? Nu ben ik in het land, waarheen de vogels van jullie weer teruggaan. Herinner jullie je onze wandelingen in de bossen van Mytnits? Hebben jullie deze zomer langs mijn paden gelopen? Wat is er gebeurd met mijn bomen? We staken daar een vuur aan, toen Ljoebow ziek was, en bijna stervend naar ons werd toe gedragen.

Toen ik weg ging, brak mijn hart. Het was droevig, onze arme eerlijke vader vaarwel te moeten zeggen, die ons geluk wilde maar ons leven verstoorde, omdat hij geen vertrouwen had in wat hij ons zelf had geleerd. Nu heeft hij mij uit zijn hart gebannen.

Weet jullie nog, hoe wij bij het vertrek allen naar Kozitsino gingen? Hoe wij afscheid namen in de avond? Voelden jullie, dat wij elkaar nooit zouden weerzien? Herinner jij je nog, Alexis, hoe wij toen met ons drieën, zonder onze zusters, toch nog verder gingen, en hoe de lijster zong in de bossen?

Maar een grote toekomst wacht mij. Mijn voorgevoel kan mij niet bedriegen. Ik kan slechts een klein deel vervullen van wat er leeft in mijn hart. Ik vraag niet méér van het leven, geen geluk, maar ik zal hard werken voor een heilige zaak. Een groot veld ligt voor mij braak, en mijn taak zal zwaar zijn. Toch, al ben ik nu nog bedroefd, dat verdriet zal voorbijgaan. Het verleden zal in mij sterven, ik zal weer sterk zijn, niets vrezen en voorwaarts rukken, het hoofd omhoog. Maar weet, dat ver over de grenzen er iemand leeft, die dorst naar jullie liefde, omdat hij nimmer meer een huis zal hebben dat het zijne zal zijn.

Vaarwel, en nogmaals: vaarwel. Nog eenmaal wuif ik jullie toe. Ik zal niet meer omzien."

VI

REACTIE IN DUITSLAND

Toen Ludwig Feuerbach in 1841 zijn „Wesen des Christentums" publiceerde, werd het door hen, die reeds vertrouwd waren met de opvattingen van Strauss, met instemming en vreugde begroet. Dat de mens zich zijn Godsvoorstelling schiep naar eigen wezen en eigen verlangens, dat hij in de gestalte van Christus zichzelf had gebeeld, dat de mens zelf bron was van alle kracht en alle eigenschappen, die aan de Godheden werden toegekend, dat zonder zijn macht geen andere ter verlossing bestond, het was het evangelie van een nieuw humanisme.

„Wie dit boek heeft begrepen, staat als een koning op," had Michael gezegd. „De mythe is de droom in ons. Maar de werkelijkheid vraagt geen dromers, doch hervormers. Wat redelijk is, moet werkelijkheid worden, wat in kiem in ons ligt, moet zich in daden ontplooien. . ."

Zo had hij betoogd in de kring der jong-Hegelianen, met vuur en overtuigende warmte. Al het nieuwe echter kon zich slechts baanbreken door de vormen van het oude, waarin het verstikt werd, te verscheuren. In Dresden had hij Arnold Ruge leren kennen, een vooruitstrevend journalist, die van zijn pen moest leven. In 1838 had deze de „Hallische Jahrbücher" uitgegeven, doch twee jaar later werd hem het verblijf in Pruisen ontzegd. Hij week uit naar Saksen, en in Dresden gaf hij nu zijn „Deutsche Jahrbücher" uit. Michael schepte er behagen in, hem „Papa Coligny" te noemen, naar Meyerbeer's opera „De Hugenoten", waaruit hij zo gaarne de woorden citeerde, nu volgens hem van toepassing op Ruge:

„Hij nam de degen in de hand,
En ijlde moedig tot de kamp.
Hij leve, vader Coligny. . ."

Ditmaal zou de medewerking van Bakoenin aan de uitgave van een zijner vrienden niet onopgemerkt voorbijgaan. Het was in October van het jaar 1842 dat de „Deutsche Jahrbücher" een studie publiceerde van de student in de wijsbegeerte „Jules Elysard", over het thema: „Reactie in Duitsland".

„Wat is het brandende probleem van de dag? Het is de verwerkelijking der vrijheid. Hier botsen reactie en democratie. De geschiedenis is een antithese tussen de bestaande orde en haar negatie: de revolutie. Democratie is nog idee, zij zal zich moeten verwerkelijken. Dit is niet mogelijk, zonder het bestaande te ontkennen, ja democratie is heden niet anders dan een negatie. Eerst wanneer zij heeft overwonnen, wordt zij positief. Dan zal zich een kwalitatieve vervorming voordoen, een nieuwe, levengevende openbaring, een nieuwe hemel en een nieuwe aarde, een jonge en machtige wereld waarin alle onze huidige wanklanken zullen versmelten in een synthese, een reine harmonie. Tot zolang zijn reactie en democratie doodsvijanden; geen compromis is tussen het positieve en negatieve mogelijk. De gematigden zijn erger dan de reactionnairen. De linkerzijde alleen zegt, dat twee en twee vier is. De rechterzijde, dat het zes is. Dat is dom. Maar de gematigden van het juiste midden zoeken zich te handhaven, door te beweren, dat twee en twee vijf is. Dat is belachelijk. Maar de reactionnairen worden reeds niet meer ernstig genomen, en alleen de opportunisten redden nog het regiem, omdat zij de vernietiging vrezen van een wereld, waaraan zij verknocht zijn, zonder het te durven bekennen.

Alle volkeren en alle mensen zijn vol van voorgevoelens. Ieder wiens organen niet zijn verlamd, ontwaart in bevende verwachting de nadering van de toekomst die het beslissende woord zal spreken. Zelfs in Rusland, in dat onbegrensde en met sneeuw bedekte keizerrijk, waarvan wij zo weinig weten, en dat misschien een zo grootse toekomst voor zich heeft, zelfs in Rusland vergaren zich de donkere orkaan-verkondigende wolken. Zwoel en drukkend is de hemel, zwaar van stormen zwanger.

En daarom roepen wij onze blinde broeders toe: Bekeer U, het koninkrijk Gods is nabij. Laat ons vertrouwen op de eeuwige geest die slechts vernietigt en verdelgt omdat hij de ondoorgrondelijke en immer scheppende bron is des levens. *De drift der vernietiging is een scheppende drift.*"

VII

GEORG HERWEGH

Het duurde enige maanden, voor het vooruitstrevende Europa wist, welk een vlammend artikel Ruge had durven opnemen in zijn tijdschrift. De socialisten staken de hoofden bijeen, want zij herkenden hun utopieën in de woorden, die aan de oproep tot bekering vooraf gingen: „Het volk," zo hadden zij gelezen, „de arme klasse, die ongetwijfeld de meerderheid der mensen omvat, de klasse welker rechten men theoretisch erkend heeft, maar die tot heden door geboorte, omstandigheden, bezitloosheid en onwetendheid tot praktische slavernij veroordeeld is, deze klasse, die het eigenlijke volk vormt, neemt overal een dreigende houding aan en begint haar rechten op te eisen. . ."

Jules Elysard? Men glimlachte. Na korte tijd wist men te Moskou, dat Bakoenin de schrijver was. Herzen was verheugd, Bjelinsky, teruggekeerd tot zijn radicalisme, riep uit: „Michael en ik hebben God gezocht langs verschillende paden, maar wij ontmoeten elkaar in dezelfde tempel." Ook wie zich ergerden beschouwden de bijdrage als een succes. Noch te Berlijn, noch te Moskou zouden de regeringen er onverschillig aan voorbij gaan. De socialistische passages in de hegeliaanse verhandeling duidden op een nieuw verworven inzicht. Inderdaad, Michael had Lamennais' „Politiek des volks" gelezen, en van de Duitser Stein het boek, dat hem inleidde in het Franse socialisme. Het aristocratische utopisme van Saint Simon, die socialisme en

christendom wilde verzoenen, de lustzoekende en zinlijke fantasieën van Fourier, die de gezinnen door falanxen wilde vervangen, het tegen de staat gekante socialisme van Proudhon, het feminisme van Leroux. Hier geen Duitse dromerij, hier Franse sociale critiek. Feuerbach had de mens tot het hoogste wezen verheven. Maar hij had nagelaten, zijn doel en bestemming te bepalen. De socialisten zouden dit doen. En hun centrum was Parijs.

Daar waren ook de twee Joodse Duitse dichters en strijdbare essayisten, Heine en Börne, democraten en vrijheidlievende politici. Heine's Saint-Simonisme, zo dichterlijk beleden in zijn „Reisebilder", vol van herinneringen aan de Franse revolutie en aan Napoleon's haveloze legers die aan Europa het nieuwe evangelie der gelijkheid zouden hebben gebracht, waren een bron van verboden inspiratie, van geestdrift voor een nieuw Europa en een jong Duitsland. Bovendien herinnerde Bakoenin zich, dat hij en Toergénjew kennis hadden gemaakt met de jeugdige auteur van een bundel verzen, die in Zwitserland zes drukken had beleefd in twee jaar. De „Liederen van een levende" van Georg Herwegh waren een hartstochtelijke oproep tot politieke vrijheid, tot romantische strijd voor de Franse idealen, al werden die in Parijs nu zelf door Louis Philippe met voeten getreden. Caricaturen van Daumier, die zijn geestige en zelfs felle republikeinse campagne voerde, werden in Berlijn en Dresden gretig verzameld en ongewoon bewonderd. De dikbuikige gestalte des konings, niet zelden voorgesteld als een wandelende peer, als een gulzige Gargantua, als een schijnheilige tyran, had in Europa te midden der linksgezinde jongeren vermaardheid verworven. Dresden scheen Bakoenin een klein Parijs te zijn.

In zijn eenzaamheid zocht hij Georg Herwegh op. Zeker, een aristocraat was deze niet: zoon van een hotelhouder. Maar hij was knap en innemend, met zijn boeiende fijne ogen. Hij bewonderde dezelfde Fransen als Bakoenin, en ze lazen samen George Sand's „Consuelo", dat pas was verschenen. Welk een vrouw!

Haar „Indiana" was vol van exotisch verlangen naar vrije liefde en feminisme, en in haar „Jacques" had zij de theorie verkondigd, dat de natuurdrift der liefde in botsing moest komen met het huwelijk, dat toch niet anders was dan een sociaal contract. Welk een wereld van nieuwe denkbeelden en wilde verlangens. Zij zouden in de „Deutsche Bote", waarvan Herwegh in Zwitserland het redacteurschap zou krijgen, worden vertolkt en verdedigd...

Doch Georg, die reeds beroemd was, en gaarne in de kringen der rijke burgerij vertoefde, waar de vrouwen dweepten met Frankrijk, met Heine en Rousseau, had meer veroverd dan zijn roem. In Berlijn was de dochter van een rijke zijdekoopman, Emma Siegmund, hem in de armen gevallen en tijdens zijn verblijf in de hoofdstad werd de dichter uitgenodigd bij de koning van Pruisen. Berlijn ontstelde over dit zonderlinge gebaar en mompelde, dat de koning de revolutie voorvoelde en zich verzoenen wilde met de rebellen, vóór zij hem van de troon zouden stoten. Dolle geruchten deden de ronde. Het onderhoud was tenslotte vrij formeel geweest, en de koning had Herwegh alleen gezegd, dat het hem behaagde, kennis te maken met eerlijke tegenstanders. Enkele dagen waren Georg en Emma het middelpunt van de Berlijnse society. Toen kwam de slag: de koning verbood de verspreiding in Pruisen van Herwegh's verzen en van de „Deutsche Bote". Toen de dichter protesteerde, werden hem vier en twintig uur gelaten, om Pruisen te verlaten. Blijkbaar was de koning niet geïmponeerd door de dreiging der revolutie. Aan het einde van het jaar 1842 verliet Georg Berlijn en ontmoette Bakoenin in Leipzig. Zijn verloofde zou hem later volgen. Waarheen zou hij gaan?

„Al was het naar Amerika, ik zou met je mee gaan," riep Bakoenin.

Ze overlegden met de Reichels. Adolf Reichel was musicus en leraar aan het conservatorium in Dresden. Met hem zou Michael eerst terugkeren, om geld te lenen van Ruge. Zeker,

hij had veel schulden. Twee duizend daalders, waar Ruge borg voor was. Maar Toergénjew zou wel geld zenden, of Michael's ouders. Aan Nicolaas had hij verzocht, zijn erfdeel zo mogelijk los te maken en het hem te zenden. Ruge leende hem nog twee honderd vijftig daalders. Inderhaast nam hij afscheid van Matilda Reichel, met wie hij veel had gesproken. Nog eenmaal speelde haar broer Beethoven voor hem.

„Ik ben jullie ontzaglijk dankbaar," zei Michael bij het afscheid. „Jullie hebben me veel mooie uren gegeven. Adolf, ik benijd je zulk een zuster."

„Maar zij was voor jou méér dan een zuster, Michael."

Mathilda hoorde het niet. Zij worstelde met haar tranen. Toen Michael afscheid had genomen, zei zij:

„Ik zal hem erg missen. Door hem zie ik het leven anders. Hij heeft me voor de tweede maal gedoopt. . ."

VIII

JOHANNA PESCANTINI

Uit Leipzig was Herwegh vooruit gegaan naar Karlsruhe. Daar haalde Michael hem in. Op de zesde Januari 1843 waren zij in Straatsburg: een Duitse journalist en een Russisch adellijk student. Zij bleven niet in Frankrijk. Georg moest naar Zürich, om zijn huwelijk voor te bereiden. Michael wilde hem niet verlaten. Hij huurde een kamer, die uit zag op het meer en de besneeuwde bergen. Dikwijls wandelde hij met Herwegh langs de romantische paden, zij lachten en droomden, zij bestegen de Uetli-berg waar Michael al sneeuwklokjes vond, waarvan hij er drie in een brief naar huis zond. Hij scheen gelukkig te zijn.

„Soms," zo bekende hij aan Paul, „lig ik hier in mijn kamer uren op de divan, te staren naar het meer en de bergen, die zo bijzonder mooi zijn in de ondergaande zon, en dan volg ik de

kleinste veranderingen in het beeld van het landschap, het onophoudelijke spel van het licht. En dan denk ik, denk ik maar aan alle dingen, en dan voel ik me bedroefd en tegelijk blijmoedig en gelukkig, totdat alles voor mij in de nevel verdwijnt. Dan steek ik het licht op en lees. Ken je George Sand? Zij is groot en apostolisch. Zij is de profetes der mensheid. Als ik haar boeken lees, voel ik me een beter mens, en mijn geloof in de toekomst wordt dieper en breder. . ."

Kort duurde de vreugde. In Februari werd aan Herwegh een langer verblijf in Zürich ontzegd. Het kanton Bazel liet hem toe. Bakoenin volgde. Toen trokken zij naar Baden, het lieflijke plaatsje met zijn hellende parken in het door beboste bergen gevatte dal, zijn bruisende ondiepe wit-schuimende stroompjes. Emma Siegmund kwam uit Berlijn, Michael trof alle voorbereidingen voor het huwelijk tussen haar en Georg. Op verzoek van Emma trouwden zij in de kerk. Michael bracht haar in een rijtuig erheen, en op de trappen kuste hij haar de hand. Hij bleef tenslotte een gentleman. „Adieu, mademoiselle." Hij was het ook, die haar voorging naar het rijtuig, toen zij gehuwd was, en haar begroette met een „Bonjour, madame." Hij voelde zich kinderlijk blij aan het feestmaal, en was zeer ingenomen met de bruid van zijn vriend. Maar zij ontnam hem zowel Georg als de illusie van een journalistieke loopbaan. Zij was rijk genoeg, om met haar man een huwelijksreis te maken door Italië, en hem te bewegen, zijn redacteurschap van de „Deutsche Bote" prijs te geven.

Michael bleef alleen. Hij keerde naar Zwitserland terug, naar de streek die vol was van herinneringen aan Rousseau. In de omgeving van het meer van Bienne ontmoette hij Pescantini. Waar had hij hem meer gezien? Wie was hij? Natuurlijk, de Italiaanse zanger, die met Adolf Reichel bevriend was in Dresden. Hij bezat een huis aan het meer van Genève. Zijn vrouw Johanna was een Russische uit de Baltische landen. Ze waren rijk. Michael bleef bij hen, speelde met de kinderen, dweepte